

AHLATŞAH (ERMENŞAH) - GÜRCÜ MÜNASEBETLERİ

RELATIONSHIPS BETWEEN ERMENSHAHS AND GEORGIANS

Erhan ATEŞ*

Öz

Ahlatşahlar 1100 yılında Sökmen el-Kutbî tarafından Van Gölü'nün kuzeybatı sahilindeki Ahlat'ta kurulmuştur. Gürcü Krallığı bu dönemde Müslümanlardan bazı bölgeleri ele geçirmiş ve IV. David'in askerî reformları sayesinde siyasi ve askerî olarak oldukça güçlü bir ülke haline gelmişti. Ahlatşahlar ise en güçlü dönemlerine Nasıreddin II. Sökmen devrinde ulaşmışlardı. Ahlatşahlar ile Gürcüler arasındaki çıkar çatışmalarından dolayı, iki taraf arasındaki ilişkiler 1130'larda gerilmişti. Bunun ardından Ahlatşahlar diğer Müslüman beylikleri ile ittifak yapmışlar ve hep birlikte Gürcü birliklerini, Müslümanların topraklarından çıkartmak için bir dizi savaşa başlamışlardı. Bu mücadelelerden bazılarını Gürcü kuvvetleri kazanırken, bazılarını ise Türkler kazanmışlardır. 1160'larda iki taraf arasındaki ilişkilerin tekrardan gerildiği görülmektedir. Gürcülerin bazı önemli Müslüman şehirlerini ele geçirmelerinden sonra, Gürcülere karşı tekrar Müslüman beyliklerden meydana gelen koalisyonlar meydana getirilmiştir. İttifakların temel amacı, Gürcü Krallığı'nın gücünün yayılmasını engellemektir. Ahlatşahlar bu dönemde onlara karşı oluşturulan neredeyse bütün seferlere iştirak etmişlerdir. Bu mücadelelerin sonucunda Gürcü orduları ele geçirdikleri yerlerden çekilmek zorunda kalmışlardır. II. Sökmen'in oğlu olmadığından, Ahlatşahlar Devleti onun ölümünün ardından memlûk kökenli komutanlar tarafından idare edilmiştir. III. Giorgi'nin hayatını kaybetmesinden sonra, Kraliçe Tamara 1184 yılında tahta çıkmıştır. Bu dönemde Gürcü Krallığı'nın

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye
er-han18@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0125-0699>.

akınları çoğunlukla Ahlat ve çevresine yoğunlaşmıştı. Eyyübîler, son Ahlatşah'ın vefatının ardından, Ahlat halkının daveti ile 1207 yılında Ahlat'ı kontrol altına almışlardır.

•
Anahtar Kelimeler

Ahlatşahlar, Gürcüler, Ahlat, II. Sökmen, Eyyübîler

•
Abstract

In 1100, Ermenshahs were founded by Sukman al-Qutbi in Ahlat on the northwestern shore of Lake Van. At that time, Georgian Kingdom had seized some regions from Muslims and became a politically and militarily powerful country thanks to military reforms of David IV. As for the Ermenshahs, they reached their most powerful period in the reign of Nasr al-Din Sukman II. Because of the clash of interests between the Ermenshahs and the Georgians, the relationships between both sides strained in 1130s. After this, the Ermenshahs allied with the other Muslim principalities and they began all together a series of campaigns to expel the Georgian troops from the territories of the Muslims. Some of these struggles were won by the Georgians and some by Turks. It is seen that relationships between both sides were strained again in 1160s. After the Georgians seized some important Muslim cities, coalitions consisting of the Muslim principalities were created again against them. The main purpose of the alliances was to withstand the expanding power of the Georgian Kingdom. During this period, the Ermenshahs attended nearly all of these campaigns against them. In the consequences of these struggles, the Georgian armies were compelled to cede places where they seized. Since Sukman II had no son, the Ermenshahs were ruled by some commanders with slave origins after his death. Following the death of Giorgi III, Queen Tamar ascended the throne in 1184. In this time, the raids of the Georgian Kingdom mainly concentrated on Ahlat and its vicinity. After the death of the last Ermenshah, Ayyubids took control of Ahlat with the invitation of people of Ahlat in 1207.

•
Keywords

Ermenshahs, Georgians, Ahlat, Sukman II, Ayyubids

I. Tarihsel Altyapı: Ahlatşahlar Devleti'nin Tesisi ve Gürcü Krallığı'nın Yükselişi

Ahlatşahlar, Van Gölü'nün batı sahilinde yer alan ve Ortaçağ'da Anadolu'nun doğusundaki en büyük yerleşim yerlerinden birisi konumunda bulunan Ahlat'ta¹ 1110 ile 1207 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir Türk-İslam hanedanıdır.² Bu yüzden devleti kuran sülaleye Ahlatşahlar adı verildiği gibi, hâkim oldukları bölgeden dolayı Ermenşahlar adı da verilmektedir. Bunun yanında bu devlete kurucusu Sökmen'e nispetle Sökmenliler de denilmektedir.³

Devletin kurucusu Sökmen el-Kutbî (1100-1112), Yâkufî'nin (Çağrı Bey'in oğlu) oğlu Kutbüddin İsmâil'in Türk asıllı kölelerinden birisi olduğu için, efendisine nispetle el-Kutbî lakabı ile anılmaktadır.⁴ Melikşah'ın 1092'de hayatını kaybetmesinin ardından,⁵ Terken Hatun'un tahtta oturttuğu oğlu Mahmud'un sultanlığını tanımayan ve Nizâmülmülk taraftarlarınca İsfahan'da sultan ilan edilen Berkyaruk (1092-1104), 1093 yılı Ocak ayında Berûcird yakınlarında meydana gelen savaşta Terken Hatun'u mağlup etmiş ve onu İsfahan'da kuşatarak anlaşılmaya zorlamıştı. Terken Hatun bunun üzerine, Azerbaycan Meliki Kutbüddin İsmâil'e haber göndererek, oğlunu tahta geçirmesine yardım ettiği takdirde kendisiyle evleneceğini bildirmiştir. Bu teklifi kabul eden Kutbüddin İsmâil, böylece doğrudan taht mücadelelerine dâhil olmuştur. Kutbüddin İsmâil'in

¹ M. Streck, "Ahlat", *İA*, I, İstanbul 1978, s. 160; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 236.

² Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 24; Abdülkerim Özeydın (a), "Ahlatşahlar", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 115; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 407.

³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2013, s. 100; Merçil, a.g.e., s. 236.

⁴ Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 116; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 2015, s. 92; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 100-101; Merçil, a.g.e., s. 236; Abdülkerim Özeydın (b), "Ahlatşahlar", *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, İstanbul 1989, s. 195.

⁵ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, X, çev. Abdülkerim Özeydın, İstanbul 1987, s. 181; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I, Ankara 1999, s. 334; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I Horasan- Irak, Suriye ve Kirman Selçukluları*, yay. Ali Öngül, İzmir 2000, s. 66; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, XII İstanbul t.s., s. 285; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 29; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000, s. 178; Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, İstanbul 2016, s. 180; Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (489-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 8; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 2004, s. 72; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, s. 188.

bu mücadeleler sırasında öldürülmesi (1093) üzerine⁶, kölesi Sökmen el-Kutbî, Kutbüddin İsmâil'in oğlu Mevdûd'un hizmetine girmiştir.⁷ Sırasıyla Terken Hatun, Tutuş, Arslan Argun, Tekiş gibi önemli rakiplerini bertaraf ederek Selçuklu tahtını tek başına ele geçiren Berkyaruk, daha sonra kardeşi Muhammed Tapar'la (1105-1118) mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁸ İki taraf arasında uzun süre devam eden bu mücadeleler sırasında Sökmen el-Kutbî ile Mevdûd, Azerbaycan meliki olarak atanan Melik Muhammed Tapar'ın yanında yer almışlardır.⁹

Ahlat halkı, şehre hâkim olan Mervânî Emîri'nin kendilerine kötü davranması nedeniyle, 1100 yılında adaleti ve iyiliği ile bilinen Sökmen el-Kutbî'yi şehri teslim alması için Ahlat'a davet etmişti. Askerleriyle birlikte Ahlat'a gelen Sökmen el-Kutbî, savaş yapmadan şehri hâkimiyeti altına almış ve Mervânîleri şehirden uzaklaştırarak buraya tek başına hâkim olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Selçuklu melikleri arasındaki taht kavgaları sırasında Muhammed Tapar'a destek veren ve onun emri ile pek çok sefere katılan Sökmen el-Kutbî, bu hizmetlerinin karşılığında Ahlat ve Van Gölü havzasını iktâ olarak almış, böylece 1100 yılında Ahlatşahlar Devleti'nin temellerini atmıştır.¹⁰ Sökmen el-Kutbî devletin kurulmasından sonra da Muhammed Tapar'a hizmet etmeye devam etmiş ve Berkyaruk'a karşı vermiş olduğu mücadelelerde onun yanında yer almıştır. Uzun yıllar devam eden bu mücadeleler neticesinde devletin zayıflaması ve daha fazla kardeşkanı dökülmemesi için 1104 yılında Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında bir anlaşma yapılmış ve böylece Büyük Selçuklu toprakları ikiye bölünmüştür. Bu anlaşmaya göre Muhammed Tapar, Derbend'den Suriye'ye

⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 184-185, 191-192; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, I, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 137-138; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 334; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 70-73; Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali El-Ûseyrî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s. 51-52; İbn Keşir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, s. 292; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 30-31; Öngül, a.g.e., s. 185-189; Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 513-514; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 8-9; Köymen, a.g.e., s. 73-74.

⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 101-102; Sümer, a.g.e., s. 92; Merçil, a.g.e., s. 236; Erdem, a.g.m., s. 407.

⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 237-238; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 72-80; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 32-38; Öngül, a.g.e., s. 190-195; Özaydın, "Berkyaruk", s. 515; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 102; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 9; Köymen, a.g.e., s. 74-93.

⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 102; Merçil, a.g.e., s. 236; Erdem, a.g.m., s. 407.

¹⁰ Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 116; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 102; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskanı (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992, s. 25; Merçil, a.g.e., s. 237; Sümer, "Ahlatşahlar", s. 25; Sümer, a.g.e., s. 93; Özaydın (b), "Ahlatşahlar", s. 195; Recep Yaşa, "Doğu Anadolu'da Bir Türk Kültür Merkezi: Ahlat", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2013, s. 17.

kadar olan el-Cezîre, Musul, Diyarbekir ve Suriye gibi bölgelere hâkim olacaktı.¹¹ Sökmen el-Kutbî, Muhammed Tapar'ın 1105'te asi Musul Emîri Çökürmüş'e karşı giriştiği seferler sırasında da ona destek vermişti. Sökmen 1109'da Meyyâfârikîn'i aldıktan sonra, Muhammed Tapar'ın emriyle, Emîr Mevdûd ve Artukoğlu İlgazi'yle birlikte aynı sene Urfa kuşatmasına katılmıştır. 1111 yılında Haçlıların baskısına maruz kalan Bağdat Müslümanlarına yardım için gönderilen orduda da yer alan Sökmen el-Kutbî, bu sefer sırasında hastalanmış ve kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir.¹² Sökmen el-Kutbî hayatını kaybettiğinde geride, Ahlat, Meyyâfârikîn, Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Eleşgird, Van, Tatvan, Erzen, Bitlis, Muş, Hani ve Bargiri gibi şehirlere hâkim olan büyük bir devlet bırakmıştır.¹³

Gürcü Krallığı ise bu sırada IV. David Ağmaşenebeli (1089-1125) döneminde hem içeride hem de dışarda gerçekleştirilen askerî, idari ve siyasi reformlar ile Kafkasya'nın en önemli güçlerinden birisi haline gelmeye başlamıştı. Tahta oturduğu zaman bölünmüş, zayıflamış, ıssızlaşmış, harabe olmuş ve iç çekişmelerin hüküm sürdüğü bir ülke devralan IV. David,¹⁴ bu sorunları çözebilmek için hemen harekete geçmişti. Amaçlarını gerçekleştirmek için elindeki ordunun yetersiz olduğunu bilen Gürcü Kralı,¹⁵ ülkesine getirdiği Kıpçaklardan oluşturduğu ordusu sayesinde, hem rakibi olan soylulara karşı konumunu güçlendirmiş hem de topraklarını genişletebilmek için yeni ve güçlü bir orduya sahip olmuştu.¹⁶ Selçuklularda yaşanan taht kavgaları, aynı sıralarda başlayan Haçlı seferleri ve Bâtınî suikastları gibi gelişmelerden dolayı beklediği fırsatı

¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 300-301; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 102-103; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 116; Merçil, a.g.e., s. 237; Yaşa, a.g.e., s. 25; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2016, s. 229-230; Erdem, a.g.m., s. 408.

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 310-312, 377, 388-389; İbn Kalânişî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015, s. 35, 42-44, 50-52; Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Tarihi Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538/39=1143/44)*, haz. Ali Sevim, Ankara 2006, s. 45; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 242-243; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 117; Sümer, a.g.e, s. 92-94; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 103-105; Merçil, a.g.e., s. 237-238; Yaşa, a.g.e., s. 25-26; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 24-25; Erdem, a.g.m., s. 408.

¹³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 106; Sümer, a.g.e., s. 95; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 117; Yaşa, a.g.e., s. 26; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 215.

¹⁴ İbrahim Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009, s. 69-70; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa [İvane Cavahişvili], *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 2000, s. 140; Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the 11th-12th Centuries*, ed. George B. Hewitt, Tbilisi 1987, s. 80.

¹⁵ Roin Metreveli, *The Golden Age -Georgia from the 11th Century to the First Quarter of the 13th Century-*, Tbilisi 2010, s. 80; Tellioglu, a.g.e., s. 75.

¹⁶ Tellioglu, a.g.e., s. 76.

yakalayan IV. David,¹⁷ Kıpçaklardan ve Gürcülerden meydana getirdiği ordusu sayesinde, bölgedeki Türk teşekküllerine karşı harekete geçmiş ve kazandığı zaferler sayesinde sınırlarını sürekli olarak onların aleyhine genişletmiştir. 1121’de meydana gelen Didgori Savaşı’nda¹⁸ çeşitli Türk teşekküllerinden meydana gelen güçlü bir orduyu mağlup eden Gürcü kuvvetleri, bölgede içerisinde Tiflis’in de bulunduğu pek çok şehri ele geçirmişlerdi.¹⁹ Bu dönemde soyluları itaat altına alarak içeride siyasi birliği sağlayan Gürcü Kralı, tarihte ilk kez doğu ve batı Gürcistan topraklarını birleştirmiş ve Gürcü Krallığı’nı Kafkasya’nın en önemli güçlerinden bir tanesi haline getirmeyi başarmıştı.²⁰ Gürcülerin bu dönemde oldukça güçlenmeleri ve özellikle sınırlarını bölgedeki Türk unsurları aleyhinde devamlı olarak genişletmeleri, Gürcüler ile Ahlatşahların da içerisinde olduğu Türk unsurlar arasında bir çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiştir.

II. Ahlatşah-Gürcü Münasebetlerinin İlk Devresi

Sökmen el-Kutbî’nin 1111 yılında hayatını kaybetmesinin ardından Ahlatşahların başına oğullarından Zahîrüddin İbrahim (1111-1126) geçmiştir. Bu devir Ahlatşahların çok fazla toprak kaybına uğradıkları ve genelde başarısızlıklarla geçen bir dönem olmuştur. Ahlatşahların zayıflamasında, Zahîrüddin İbrahim’in başarısız yönetiminin ve devlet idaresini ele geçirmek isteyen annesi İnanç Hatun’un rolü oldukça büyüktür. Bu dönemde komşuları Artuklulara, Yınallılara, Dilmaçlılara ve Bitlis-Erzenlilere ellerindeki toprakların büyük bir kısmını kaptıran Ahlatşahlar, Van Gölü havzasına çekilmişlerdi.²¹ Peş peşe meydana gelen bu olumsuz gelişmelerin ardından toparlanan Zahîrüddin İbrahim, 1124 yılında bağımsız olarak hareket etmeye başlayan ve bu boşluk ortamından yararlanarak oldukça güçlenen Artuklu İlgazi’nin nüfuzuna giren Togan Arslan üzerine sefere çıkarak Bitlis’i kuşatmıştır.²² Bu dönemde

¹⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 266; Mehmet Coğ, “Ortaçağ’da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, 2015, s. 61.

¹⁸ Bu savaşla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Erhan Ateş, “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları,” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/60, 2016, s. 73-96.

¹⁹ Telliöğlü, a.g.e., s. 77-80; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S. VI. yy.) ve Son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578)*, Ankara 1992, s. 116-117; Berdzenişvili-Canaşia, a.g.e., s. 143; Metreveli, *The Golden Age*, s. 84-95; Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993, s. 45-46; Lordkipanidze, a.g.e., s. 96-99; Roin Metreveli, *Georgia*, Nashville-Tennessee 1995, s. 32-37.

²⁰ Telliöğlü, a.g.e., s. 80, 83-84.

²¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 106-107; Sümer, a.g.e., s. 96; Özeydın (a), “Ahlatşahlar”, s. 118; Merçil, a.g.e., s. 238; Yaşa, a.g.e., s. 26; Erdem, a.g.m., s. 408-409.

²² Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 58; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 107; Merçil, a.g.e., s. 239; Özeydın (a), “Ahlatşahlar”, s. 118; Yaşa, a.g.e., s. 26-27.

Ahlatşahların Gürcüler üzerine sefere çıktıklarına işaret eden kaynaklar vardır. Ermeni tarihçi Smbat Sparapet, 1125 yılında Sökmen'in oğlu İbrahim'in 80 bin kişi ile Gürcüler üzerine sefere çıktığını, ancak Gürcü Kralı IV. David'in onları yenilgiye uğrattığını ifade etmektedir.²³ *Urfalı Mateos Vakayinamesi*'nde de İbrahim adlı bir hükümdarın, Artuklu hükümdarı Davud (1108-1144) ile birlikte Gürcüler üzerine sefere çıktığı, ancak onların meydana gelen savaş neticesinde Gürcüler tarafından mağlup edildikleri bildirilmektedir. Buna göre, Gürcü Kralı bu savaşın ardından düşmanlarını 5 gün boyunca takip etmiştir.²⁴ *Gürcü Vakayinamesi*'nde ise diğer kaynaklardan farklı olarak, Gürcülerin Kral Demetre devrinde Sökmen'in kuvvetlerini mağlup edip firara zorladıkları ileri sürülmektedir.²⁵ Buna karşın çağdaşımız tarihçilerin çoğu, bu seferin Zahîrüddin İbrahim döneminde Gürcüler üzerine gerçekleştirildiğini kabul etmektedirler.²⁶ Bu seferi Ahlatşahlar Devleti ile Gürcü Krallığı'nın doğrudan ilk teması olarak ifade etmemiz mümkündür.

IV. David'in üst üste gerçekleştirmiş olduğu seferler neticesinde ortaya çıkan Gürcü baskılarına daha fazla dayanamayan Şeddâdî hükümdarı Menûçeher oğlu Ebû'l Esvâr II. Şâvur (1118-1124), Alp Arslan'ın kendilerine vermiş olduğu Ani'yi Saltuklu Beyi Emîr Ali'ye (1102-1124) 60 bin dinar karşılığında satmaya karar vermişti.²⁷ Bunu haber alınca derhal harekete geçen Ani halkı, Gürcü Kralı IV. David'i Ani'ye davet ederek 1124 yılında şehri ona teslim etmiş, böylece 60 yıldır Müslümanların hâkimiyetinde olan Ani şehri, Gürcülerin kontrolü altına

²³ *Smbat Sparapet's Chronicle*, çev. R Bedrosian, New Jersey 2005, s. 71.

²⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 284.

²⁵ *Gürcistan Tarihi*, Gürc. çev. M. Brosset, Türk. çev. Hrand Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s. 339. Bu kaynağın İngilizce tercümesinde Sökmen adı geçmemekte ve sadece Gürcülerin Türkleri ve müttefiklerini firara zorladığı ifadesi geçmektedir. Kaynağın ilgili kısmının İngilizce tercümesini yapan ve notlandıran Medea Abashidze, dipnotunda burada Artuklu Sökmen'e referans yapıldığını ileri sürmektedir. Bkz. *Kartlis Tskhovreba -A History of Georgia-*, ed. Roin Metreveli, Stephen Jones, Tbilisi 2014, s. 201, 206. Ancak Artuklu Sökmen'in bu sırada çoktan hayatını kaybetmiş olması sebebiyle bu değerlendirme doğru değildir.

²⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 107; Merçil, a.g.e., s. 239; Tellioglu, a.g.e., s. 83; Özyayın (a), "Ahlatşahlar", s. 118; Yaşa, a.g.e., s. 27; Erdem, a.g.m., s. 409.

²⁷ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, çev. Hrant D. Andreasyan, ½, İstanbul 1937, s. 195; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 23; V. Minorsky, *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin: I. New Light on the Shaddadids of Ganja, II. The Shaddadids of Ani, III. Prehistory of Saladdin*, London 1953, s. 83-84; Gülay Ögün Bezer, "Şeddadiler", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 410; Nevzat Keleş, "Şeddadiler", *Kürtler (Tarih)*, ed. Adnan Demircan, Mehmet Akbaş, İstanbul 2015, s. 168; Nevzat Keleş, *Şeddadiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul 2016, s. 277.

girmiştir.²⁸ II. Şâvur'un oğlu ve veliahdı IV. Fazl bu sırada Horasan'da Selçuklu hükümdarı Sancar'ın (1118-1157) yanında bulunuyordu. Bu gelişmelerden haberdar olunca Sancar'dan aldığı izin ile Irak Selçuklu Hükümdarı Muhammed Tapar'ın yanına gelen IV. Fazl, Ani'yi geri almak amacıyla burada bir ordu meydana getirmiştir. Erzurum, Ahlat, Bitlis-Erzen beyleri ve emîrlerinin de içerisinde olduğu bir ordu ile Ani üzerine giden IV. Fazl, bir yıl devam eden bir kuşatma neticesinde, şehirde baş gösteren açlığın da etkisi ile 1126'da Ani'yi ele geçirmiştir.²⁹ Böylece Ahlatşah ve Gürcü kuvvetleri bir kez daha karşı karşıya gelmiş ve iki taraf arasında Ani ve çevresinde uzun süre devam edecek olayların fitili ateşlenmiştir.

III. II. Sökmen Devri Ahlatşah-Gürcü Münasebetleri

Zahîrüddin İbrahim'in vefatının ardından Ahlatşahların başına Ahmed³⁰ isimli kardeşi geçmişti. Yaklaşık on ay iktidarda kalan bu hükümdarın³¹ ardından, Ahlatşahların yeni hükümdarı Nasıreddin II. Sökmen (1128-1185) olmuştur. Zahîrüddin İbrahim'in annesi İnanç Hatun, tahta geçtiği sırada yaşının küçük olması sebebiyle devleti bir süre torunu Nasıreddin II. Sökmen adına idare etmiş, ancak devlet adamları onun devlet idaresini tek başına ele geçirme gibi bir niyeti olduğunu anlayınca, 1133-1134 yılında onu öldürerek devlet işlerine karışmasına engel olmuşlardır.³² Ahlatşahların en parlak dönemi şeklinde ifade edilen II. Sökmen devri, Ahlatşahlar ile Gürcülerin sık sık karşı karşıya geldikleri bir dönem olmuştur.

1126 yılında Ani'yi Gürcülerin elinden kurtardıktan sonra Ani Şeddâdîlerinin başına geçen IV. Fazl, Muhammed Tapar'ın oğulları arasındaki çekişmelerden faydalanarak, 1130 yılında Gence ve Duvin'i ele geçirmişti. Ancak o, 1130 yılında

²⁸ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 195-196; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 279-280; *Gürcistan Tarihi*, s. 326; *Kartlis Tskhovreba*, s. 182; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 23; Minorsky, a.g.e., s. 84; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Keleş, a.g.m., s. 168; Keleş, a.g.e., s. 277-278.

²⁹ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 197; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 285; Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, İstanbul 1953, s. 383; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Keleş, a.g.m., s. 168; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 23; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Ankara 2014, s. 179; Minorsky, a.g.e., s. 84-85.

³⁰ Bu hükümdarın adının Yakub olduğunu ifade eden kaynaklar olduğu gibi (Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s.61), Ahmed olduğunu ileri süren kaynaklar da vardır (İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992, s. 163). Ancak genel kabul Ahmet adının doğru olduğu yönündedir. Bkz. Sümer, a.g.e., s. 96; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 107.

³¹ Sümer, a.g.e., s. 97; Özyaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 118; Merçil, a.g.e., s. 239; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 107; Yaşa, a.g.e., s. 27.

³² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 107; Merçil, a.g.e., s. 239; Sümer, a.g.e., s. 97; Özyaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 118-119; Yaşa, a.g.e., s. 27.

burayı Togan Arslan'ın oğlu Erzen Emîri Kurtî'ye karşı savunduğu savaşta yaralanmış, kısa süre sonra hayatını kaybetmişti. Onun ardından Ani Şeddâdîlerinin başına kardeşi Hoşçehr geçse de, Mahmud b. Şâvur kısa bir süre sonra Ani'ye gelerek yönetimi ele geçirmiş ve Ani Şeddâdîlerinin yeni hükümdarı olmuştur. Hakkında kaynaklarda fazla malûmat bulunmayan Mahmud'un ardından ise Ani Şeddâdîlerinin yeni hükümdarı oğlu Fahreddin Şeddâd (1131-1155) olmuştur.³³ Fahreddin Şeddâd akrabalık kurarak ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla Saltuklu Hükümdarı II. İzzeddin Saltuk'un (1132-1168) kızlarından birisi ile evlenmek istemiş, ancak Saltuklu Hükümdarı kızını onunla evlendirmek yerine Bitlis-Erzen hâkimi Togan Arslan'ın oğlu ile evlendirmiştir.³⁴ Bunu haber alınca oldukça kızan Fahreddin Şeddâd intikam almak için harekete geçmiş ve Saltuklu Hükümdarına bir tuzak kurmaya karar vermiştir. Bir taraftan İzzeddin Saltuk'a haber göndererek, şehri ona teslim etmek ve hizmetine girmek istediğini söyleyen Fahreddin Şeddâd, diğer taraftan da Gürcü Kralı I. Demetre'ye haber yollayarak; onu, İzzeddin Saltuk'a karşı kurmuş olduğu bu tuzaktan haberdar etmiştir. Bunun ardından derhal ordusu ile birlikte Ani'ye doğru harekete geçen Gürcü Kralı, şehri teslim almak için ordusu ve devletin ileri gelenleriyle birlikte gelmekte olan İzzeddin Saltuk'a ani bir baskın yapmış ve 1154'te³⁵ onu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Alınan bu mağlubiyetin neticesinde pek çok Türk ölürken, içerisinde İzzeddin Saltuk'un da yer aldığı çok sayıda insan Gürcülerin eline esir düşmüştür.³⁶ Alınan bu yenilgi bölgedeki Türk hükümdarlar arasında çok büyük

³³ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 199; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara 1982, s. 73; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 90; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Minorsky, a.g.e., s. 85-86; Keleş, a.g.e., s. 285-287; Keleş, a.g.m, s. 168; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 73.

³⁴ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 114; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 26; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 73; Abdülkerim Özeydın (c), "Saltuklular", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 93; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Sümer, a.g.e., s. 42. Abdülkerim Özeydın (d), "Saltuklular", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 54; Minorsky, a.g.e., s. 86-87; Keleş, a.g.e., s. 288. Osman Turan bu kızın Togan Arslan'ın oğlu Kurtî ya da Yakut ile evlenmiş olabileceğini söylerken (Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 26), Faruk Sümer, M. Yınanç ve Fahrettin Kırzioğlu, kızın Togan Arslan'ın diğer oğlu Fahreddevle Devletşah ile evlendiğini söylerler (Sümer, a.g.e., s. 42; M. Yınanç, "Bitlis", *İA*, II, İstanbul 1979, s. 662; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 73).

³⁵ İbnu'l-Esir bu savaşın 1153'te gerçekleştiğini (İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 163), Niğdeli Kadı Ahmed ise 1158-1159/553'te (Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak*, I, Ankara 2015, s. 454), Süryani Mihail ise 1161'de (*The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, trans. Robert Bedrosian, New Jersey 2013, s. 184) gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

³⁶ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 114; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 164; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 208; *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, s. 184; Özeydın (d), "Saltuklular", s. 54; Özeydın (c), "Saltuklular", s. 93; Turan, *Doğu Anadolu Türk*

bir infiale sebep olmuştu. Bunun üzerine Ahlatşah II. Sökmen ile Artuklu Necmeddin Alpı (1154-1176) harekete geçerek Gürcü Kralı I. Demetre'ye bir mektup göndermiş ve İzzeddin Saltuk ile diğer esirlerin serbest bırakılmalarını istemişlerdir. İzzeddin Saltuk iki taraf arasında yapılan bu görüşmeler neticesinde, 100 bin dinar altın karşılığında serbest bırakılmıştır. İzzeddin Saltuk ülkesine döndükten sonra Gürcülere gönderdiği paralar ile esir olarak kalan asker ve maiyetini de kurtarmıştır.³⁷ Bu paranın toplanmasında II. Sökmen'in eşi Şahbânû'nun önemli bir rolü vardı.³⁸ Bununla birlikte Gürcüler bu zafere rağmen Ani'yi ele geçirememişlerdir.³⁹

Bu sırada Şeddâdilerde iktidar değişikliği meydana geldiğini görmekteyiz. Fahreddin Şeddâd'ın kişisel hırslarından dolayı gerçekleştirdiği bu faaliyetler, Ani halkını oldukça rahatsız etmiş ve onu şehirdeki papazların hedefi haline getirmişti. Gürcülerin buraya hâkim olmalarını isteyen Ermeni papazları, bunu kendileri için bir şans olarak görmüşler ve 1155'te hükümdara karşı isyan etmişlerdir. Bunun üzerine şehirden kaçan Fahreddin Şeddâd, kendisini destekleyen bazı kişilerin yanına sığınmıştır. Onun bundan sonraki hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. "Din temelli siyasi bir ayaklanma"⁴⁰ olan bu isyanın neticesinde V. Fazl, Şeddâdilerin yeni hükümdarı olmuştur.⁴¹

I. Demetre'nin yerine tahta geçen V. David'in hükümdarlığı uzun sürmemiş, onun ardından tahta tekrar I. Demetre geçmiştir. Ancak o kısa bir süre sonra tahtını

Devletleri Tarihi, s. 26; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Sümer, a.g.e., s. 42; Merçil, a.g.e., s. 280; Ersan, a.g.e., s. 90-91; Keleş, a.g.m., s. 168; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 394; Donald Rayfield, *Edge of Empires A History of Georgia*, London 2012, s. 100; Keleş, a.g.e., s. 288; Minorsky, a.g.e., s. 87; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 73-74. *Süryani Mihail Vakayinamesi*'nin Türkçe tercümesinde, İngilizce tercümesinden farklı olarak İzzeddin Saltuk'un esir edilmesinden ve fidyeye karşılığı serbest bırakılmasından bahsedilmemektedir. Bkz. *Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan (TTK kütüphanesindeki neşredilmemiş nüsha), s. 186.

³⁷ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 114-115; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 26; Özeydın (c), "Saltuklular", s. 93; Merçil, a.g.e., s. 280; Sümer, a.g.e., s. 42; Tellioglu, a.g.e., s. 86; Özeydın (d), "Saltuklular", s. 54; Ersan, a.g.e., s. 91; Keleş, a.g.e., s. 288; Minorsky, a.g.e., s. 87; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 74.

³⁸ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 26; Keleş, a.g.e., s. 288; Özeydın (c), "Saltuklular", s. 93; Erdem, a.g.m., s. 410.

³⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 27; Özeydın (d), "Saltuklular", s. 54; Ersan, a.g.e., s. 91.

⁴⁰ Derya Coşkun, "XII. Yüzyıl Ortalarında Ani'de Siyasi İki İsyân; Ermeni Papazları", *Yeni Türkiye Dergisi*, 60, 2014, s. 5.

⁴¹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 116; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 173; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 27; Özeydın (d), "Saltuklular", s. 54-55; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 75; Ersan, a.g.e., s. 91; Keleş, a.g.m., s. 168-169; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 394.

diğer oğlu Giorgi'ye (1156-1184) bırakmıştı. Böylece III. Giorgi 1156 yılında Gürcistan Kralı olmuştur.⁴² IV. David gibi aktif bir dış politika izleyen III. Giorgi, Saltuklu Hükümdarı İzzeddin Saltuk'un 1154'te uğramış olduğu yenilgiden birkaç yıl sonra, Irak Selçuklularının taht kavgalarıyla meşgul olmalarından⁴³ ve taht mücadeleleri veren Şemseddin İldeniz'in (1148-1175) Gürcü topraklarından uzaklaşmasından faydalanarak,⁴⁴ Müslümanlar üzerine sefere çıkmıştır. Gürcü Kralı, bugünkü Kars'ın Aras bölgesindeki Katirevan şehrini (Kağızman'ın Kötek bucağında ve Aladağ kuzey doğusunda yer alan Kaçirevan/Keçirevan) ve II. Sökmen'e bağlı olan Aşorni sancağı (Kağızman ve Digor kesimi) ile bütün kayalık vadileri alarak II. Sökmen'in kuvvetlerini mağlup etmiş ve Ağrı Dağı'na kadar ilerlemiştir. Gürcü Kralı aynı sene daha sonra Ani üzerine sefere çıkmıştır.⁴⁵ Bu sırada Ermeni papazları daha önce tahta geçirdikleri V. Fazl'a karşı isyan ederek yenilgiye uğratmışlardı. Yenilgiye uğrayan V. Fazl kaçarak, Sürmeli civarındaki Bekrân (Bagaran) Kalesi'ne sığınmıştı. Böylece Ermeni papazlarının isyanı ile başa geçen Fazl, yine onların isyanıyla 1161'de tahttan indirilmiş oldu. Bölgeye gelen Gürcüler, şehri kuvvet kullanarak hâkimiyet altına almışlardır. Mhitar Koş bunun sebebi olarak, Gürcüleri şehre davet eden Piskopos Barseğ ile Magistros Hasan'ın oğullarının karar değiştirerek şehri vermemesini göstermektedir. Şehri yağmalayan Gürcü askerleri, burada çok sayıda insanı öldürdükten sonra Tiflis'e dönmüşlerdir.⁴⁶ *Gürcü Vakayinamesi* bu seferin ardından Ivane Orbelian'ın buraya idareci olarak bırakıldığını, Sargis Mhargrdzeli'nin ona yardımcı olarak tayin

⁴² Berdzenişvili-Canaşia, a.g.e., s. 146; Tellioglu, a.g.e., s. 86.

⁴³ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125.

⁴⁴ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, s. 275; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125.

⁴⁵ *Gürcistan Tarihi*, s. 343-344; *Kartlis Tskhovreba*, s. 229; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 394.

⁴⁶ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 127; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 228; *Gürcistan Tarihi*, s. 345; *Kartlis Tskhovreba*, s. 229; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 331; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara 1987, s. 398-399; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 84; *Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012-2015, s. 198; Mhitar Koş, *Alban Salnamesi*, Azb. Türkç. çev. Ziya Bünyadov, Tür. Türkç. çev. Yusuf Gedikli, İstanbul 2006, s. 343; Mehmet Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluların Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 466; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 27; Ersan, a.g.e., s. 91; Minorsky, a.g.e., s. 89; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 76; Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, Sakarya 2017, s. 201; Keleş, a.g.e., s. 294.

edildiğini ileri sürmektedir.⁴⁷ Step'annos Orbelean da buranın Ivane'ye verildiğini söyleyerek bunu doğrulamaktadır.⁴⁸ Buna karşın İbnü'l-Ezrak ise Prens Sadûn'un buraya idareci olarak bırakıldığını iddia etmektedir.⁴⁹ Kitabında bu konuyu genişçe değerlendiren Nevzat Keleş, Sadûn'un Ani'ye idareci olarak atanmış olduğu tezinin daha doğru olduğu sonucuna varmaktadır.⁵⁰ Urfalı Mateos ve Smbat Sparapet, bu olayların neticesinde Ani'de her iki taraftan toplam bin kişinin öldüğünü ve Gürcü Kralı'nın şehirde 2 bin muhafız bırakarak geri döndüğünü ifade etmektedir.⁵¹ Giorgi'nin ilk büyük başarısı olarak tarihî kayıtlara geçen bu hadise, Hristiyanlar arasında büyük bir sevinç yaratmıştır.⁵²

Ani'nin Gürcülerin eline düşmesinin ardından bu duruma seyirci kalmak istemeyen Türk Beyleri, Gürcüler üzerine sefere çıkmaya karar vermişlerdir. Böylece İzzeddin Saltuk, damadı II. Sökmen, Bitlis-Erzen hâkimi Fahreddin Devletşah (1145-1192), II. Sökmen'in kız kardeşi ile evlenen eniştesi Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi ve diğer bazı emîrlerin dâhil olduğu, büyük bir ordu meydana getirilmiştir. Bu kararda II. Sökmen'in eşi Şahbânû'nun da etkisi vardı.⁵³ Urfalı Mateos, Smbat Sparapet ve Anili Samuel biraz abartılı bir şekilde bu ordunun 80 bin kişiden meydana geldiğini söylemektedirler. Anili Samuel'e göre karşı taraf ise 7 bin kişiden müteşekkildi.⁵⁴ İttifakın kurulmasının ardından Ani'ye doğru harekete geçen müttefikler, Artuklu Necmeddin Alpi'nin henüz yolda olduğu bir sırada, onu beklemeden Ani şehrini kuşatmışlardır. Ancak müttefik

⁴⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 345; *Kartlis Tskhovreba*, s. 229; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125. Berdzenişvili-Canaşia, a.g.e., s. 146; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 394; Metreveli, *The Golden Age*, s. 117; Ersan, a.g.e., s. 92; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 76-77.

⁴⁸ *Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, s. 198.

⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 127; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 27; Ersan, a.g.e., s. 91; Kayhan, a.g.m., s. 201; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 395.

⁵⁰ Keleş, a.g.e., s. 298.

⁵¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 333; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 84.

⁵² Telliöğlü, a.g.e., s. 87.

⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 228; *Gürcistan Tarihi*, s. 345; *Kartlis Tskhovreba*, s. 230; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205; Sümer, a.g.e., s. 101-102; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 28, 109; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 119; Telliöğlü, a.g.e., s. 87; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125; Merçil, a.g.e., s. 280; Ersan, a.g.e., s. 92; Berdzenişvili-Canaşia, a.g.e., s. 146-147; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 395; Mükrimin Halil Yınanç, "Arslan-Şah", *İA*, I, İstanbul 1978, s. 612; Recep Yaşa, "Ahlatşahlar", *Türkler*, VI, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 486; Sümer, "Ahlatşahlar", s. 26; Özaydın (b), "Ahlatşahlar", s. 198; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 77-78; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, L/97, Ankara 1986, s. 478; Yaşa, a.g.e., s. 28; Minorsky, a.g.e., s. 90; Keleş, a.g.e., s. 294.

⁵⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 331; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 84; Samouel D'Ani, *Tables Chronologiques*, *Collection D'Historiens Arméniens*, II, fra. trans. Marie F. Brosset, S. Petersbourg 1876, s. 465.

kuvvetleri; Necmeddin Alpi'nin henüz Ani'ye yardıma ulaşmamış olması, Gürcü Kralı III. Giorgi'nin sıkıştırılmaları ve Gürcülerin elinde esir olduğu sırada (1154) onlara karşı savaşmamaya yemin eden İzzeddin Saltuk'un haber vermeden savaştan çekilmesi gibi nedenlerden dolayı 1161'deki bu savaşta Gürcülere mağlup olmuşlardır. Bu sırada müttefiklerinin mağlup olduklarını haber alan Necmeddin Alpi, daha ileri gitmeyerek Malazgirt'ten geriye dönmüştür.⁵⁵ İbnü'l-Esir'e göre bu yenilginin neticesinde askerlerinin pek çoğu ölen II. Sökmen, Ahlat'a sadece dört yüz askerle birlikte dönebilmiştir. İbnü'l-Ezrak, Gürcülerin Ahlatşahlar ile diğer ailelerin ileri gelenlerinin yanında 9 bin piyade ve süvariye esir aldıklarını ifade etmektedir. Esirlerin arasında Şahbânû'nun kardeşi Bedreddin de vardı. Bu esirlerin kurtarılması için Gürcülere çok büyük paralar ödenmiştir.⁵⁶ Urfalı Mateos'a göre ölü sayısı 7 bin, esir sayısı 2 bindir.⁵⁷ Smbat Sparapet'in verdiği bilgilere göre 6 bin kişi esir düşmüş, 10 bin kişi ise kurtulmayı başarmıştır.⁵⁸ Bu hadisenin 1164'te gerçekleştiğini söyleyen Anili Samuel'e göre savaşın neticesinde 23 bin kişi esir düşmüştür.⁵⁹ Ermeni tarihçi Vardan ise bu seferin ardından 20 bin kişinin esir edildiğini ve Prens Sadûn'un şehre idareci olarak tayin edildiğini, ancak Gürcü Kralı'nın, Sadûn'un şehrin kalelerini tamire girişmesini isyan hazırlığı olarak algılayarak onu azlettiğini ve yerine Sargis Mhargrdzeli'yi atadığını ileri sürmektedir.⁶⁰ Nevzat Keleş bunun Gürcü Kralı'nın Sadûn'u ikinci kez görevlendirdiğine işaret ettiğini, Mhitar Koş'un şehre Ivane'nin atandığına

⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târih*, XI, s. 228; Smbat Sparapet's *Chronicle*, s. 84; *Gürcistan Tarihi*, s. 346; *Kartlis Tskhovreba*, s. 230; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 208-209; Özyayın (a), "Ahlatşahlar", s. 119; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 109; Sümer, a.g.e., s. 102; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125; Ersan, a.g.e., s. 92; Merçil, a.g.e., s. 280; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 395; Yınanç, "Arslan-Şah", s. 612; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Sümer, "Ahlatşahlar", s. 26; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 78; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 478; Minorsky, a.g.e., s. 90-91; Erdem, a.g.m., s. 410. Müneccimbaşı bu seferin sonunda İzzeddin Saltuk'un ikinci kez esir düştüğünü söylese de (Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 209) bu bilgi doğru değildir.

⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târihi*, XI, s. 228; Sümer, a.g.e., s. 43, 102; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 28; Özyayın (d), "Saltuklular", s. 55; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 125; Özyayın (a), "Ahlatşahlar", s. 119; Merçil, a.g.e., s. 280; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 395; Yınanç, "Arslan-Şah", s. 612; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Sümer, "Ahlatşahlar", s. 26; Özyayın (b), "Ahlatşahlar", s. 198; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 78; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 478; Yaşa, a.g.e., s. 46; Minorsky, a.g.e., s. 90-91; Erdem, a.g.m., s. 410.

⁵⁷ Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi*, s. 331.

⁵⁸ Smbat Sparapet's *Chronicle*, s. 84.

⁵⁹ Samouel D'Ani, *Tables Chronologiques*, s. 465. Osman Turan eserinde sehven olsa gerek 33 bin kişinin esir alındığını söylemektedir. Bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 110.

⁶⁰ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205; Tellioglu, a.g.e., s. 87; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 396; Keleş, a.g.e., s. 298; Minorsky, a.g.e., s. 92.

dair verdiği bilginin⁶¹ ise kronolojiye oturtulamadığını söylemektedir.⁶² Gürcüler bu zaferin ardından çok sayıda ganimet ele geçirmişlerdir. Urfalı Mateos'un verdiği bilgilere göre bunların içerisinde çok sayıda at, katır, deve, çadır zırh ve diğer silahlar ile koyun sürüleri bulunmaktaydı. Bu sayede Ani şehri ganimetle dolmuştu. Halkın daha önce kaybetmiş olduğu şeyler iki misliyle tanzim edilmiş ve Ani halkından esir edilenler kurtarılmışlardı.⁶³ *Gürcü Vakayinamesi* de bunu tasdik edercesine çok sayıda hükümdar, yüksek rütbeli memur, asilzade, köle, çadır, halı, mücevher, inci, işlenmiş ve işlenmemiş atın yığını, deve, at, katır vb. ele geçirildiğini söylemektedir.⁶⁴

Böylece Türk ve Müslüman askerlerinden meydana gelen büyük bir orduyu mağlup eden Gürcüler, ertesi sene 1162 yılı Temmuz-Ağustos ayında, 30 bin kişi kadar olduğu söylenen büyük bir kuvvetle, Müslümanların topraklarına girmişler ve Duvin'i ele geçirmişlerdir. Burada 10 bin civarı Müslümanı öldüren Gürcüler, pek çok kişiyi esir etmişlerdir. Şehirdeki camileri ve evleri yıkan Gürcü kuvvetleri, sefer sırasında ele geçirdikleri kadın esirleri çırılçıplak soyarak, yalın ayak ülkelerine götürmüşlerdir. Gürcü askerlerinin bu davranışını görünce oldukça öfkelenen Gürcü kadınları, kadın esirleri giydirmişlerdir.⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, Gürcülerin şehirde yıktıkları arasında, Kurtû b. el-Ahdeb'in Gürcü kemiklerinden yaptırdığı kulenin de var olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Vardan, Gürcü Kralı'nın kuleden kafataslarını indirtip, altın ipliklerden yapılmış kumaşlarla bezettiğini ve bir tabutun içine koydurarak kendi başkenti Tiflis'e kadar taşıttığını bildirmektedir.⁶⁷ Anili Samuel, buradan 60 bin kişinin esir olarak götürüldüğünü

⁶¹ Mhitar Koş, *Alban Salnamesi*, s. 343.

⁶² Keleş, a.g.e., s. 298.

⁶³ Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi*, s. 331.

⁶⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 348.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 234; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 130; Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi*, s. 335; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, s. 444; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 112; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Deveti's-Selçukiyye*, s. 110; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 126; Özeydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 198-199; Kayhan, a.g.m., s. 202; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 29, 110; Özeydın (a), "Ahlatşâhlar", s. 120; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri Devleti*, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2017, s. 72; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 397; Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 312; Minorsky, a.g.e., s. 92; Erdem, a.g.m., s. 410; Keleş, a.g.e., s. 299-300. Smbat Sparapet bu olayın tarihini yanlış bir şekilde 1165 olarak vermektedir. Bkz. *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 85.

⁶⁶ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 131.

⁶⁷ Vardan Arewelts'i, *Vardan Arewelts'i's Compilation of History*, trans. R. Bedrosian, New Jersey 2007, s. 74. Vardan'ın Türkçe tercümesinde ise minarenden indirilen şeyin hilal olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205.

ileri sürmektedir.⁶⁸ Gürcüler, Duvin'i ele geçirdikten sonra Gence yöresinde yağma ve akınlarda bulunmuşlardır.⁶⁹

Gürcülerin üst üste elde ettikleri bu başarılar ile Duvin'de gerçekleştirdikleri bu zulümlerin, Türk ve Müslüman beylerinin bir kez daha Gürcülere karşı harekete geçmelerine sebep olduğunu görmekteyiz. Ahmed b. Mahmud, Sultan'ın yanına gelen bir kişinin ona “*Gürcüler gelip Duvin'i yağmaladılar, mal ve eşyadan ne buldularsa aldılar. Sayısız asker toplamışlar ve İslâm ülkelerine de hücum niyetleri var*” dediğini ve bunun Sultan'ın sefere çıkmasına neden olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰ Bunu tetikleyen olay olarak ise Giorgi'nin Azerbaycan'a dönen İldeniz'e bir elçi göndererek, Gence ve Beylekan şehirlerinin vergisini göndermesini istemesi gösterilebilir. İldeniz bu isteğe cevap olarak, niyetinin Tiflis'i ele geçirmek olduğunu söylemiş ve onları harbe davet ederek bu cevabını Hemedan'daki Sultan'a bildirmişti.⁷¹ *Gürcü Vakayinamesi* ve İslam kaynakları seferin bundan sonraki süreciyle alâkalı birbirini tamamlayıcı bilgiler vermektedirler. Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmud'a göre Sultan Arslanşah (1161-1176), Hemedan'dayken Atabeg İldeniz'den gelen mektup üzerine derhal büyük bir ordu hazırlamıştır. Yola çıkan bu ordu Nahçıvan'da Atabeg İldeniz'in ordusu ile birleşmiş ve Gence'ye giderek birkaç gün orada kalmıştır.⁷² *Gürcü Vakayinamesi*, Sultan'ın ordusunun İldeniz'in ordusu ile birleştikten sonra, Somkheti'ye doğru yola çıkıp Gag Kalesi'ni (Aşağı Borçalı Düzlüğü) ele geçirdiğini söyler. Gürcü Kralı bunu haber alınca hemen büyük bir ordu toplamış ve düşmanlarının üzerine doğru harekete geçmiştir. Müttefikler, III. Giorgi'nin büyük bir kuvvetle geldiğini öğrenince onlarla karşılaşmaktan çekinerek Gag garnizonunu boşaltmış ve bölgeden ayrılmışlardır. Daha sonra onlar Ekletz Çayı'ndan (Karabağ Çayı) karşıya geçmişlerdir. Çünkü onların güçlerini toplamak için biraz zamana ihtiyaçları vardı. Ancak onlar orada Gürcü askerleri tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Etrafındakilerin sözlerine aldanan Gürcü Kralı ise ordusunu dağıtarak av ve eğlence ile meşgul olmuştur.⁷³

⁶⁸ Samouel D'Ani, *Tables Chronologiques*, s. 465; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 30.

⁶⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 130; Faruk Sümer, “Arslanşah b. Tuğrul”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 405; Sümer, a.g.e., s. 102; Bünyadov, a.g.e., s. 72; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 478; Minorsky, a.g.e., s. 92; Keleş, a.g.e., s. 300.

⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 112.

⁷¹ el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 110-111; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 112; Sümer, “Arslanşah b. Tuğrul”, s. 405; Sümer, a.g.e., s. 102; Kayhan, a.g.m., s. 202; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 397; Mirza Bala, “İl-deniz”, *İA*, V/II, İstanbul t.s., s. 963; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 478; Bünyadov, a.g.e., s. 76; Keleş, a.g.e., s. 300.

⁷² el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 111; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 113.

⁷³ *Gürcistan Tarihi*, s. 349-350; *Kartlis Tskhovreba*, s. 232. *Gürcü Vakayinamesi*'nin Türkçe tercümesinde, müttefiklerin Gürcüler tarafından mağlup edildiklerine dair bir bilgi yoktur. Ancak İngilizce

Bu yenilgi Vardan tarafından da doğrulanmaktadır. Vardan'ın verdiği bilgilere göre, İldeniz, Duvin'in içerisinde bulunduğu hali görüce o kadar üzülmüş ki, hışımla harekete geçerek Miren (Duvin'in kuzeyinde) şehrine gelmiş ve kalesini içerisindeki 4 bin Hristiyan ile birlikte yaktırmıştır. O daha sonra Gag Ovası'na giderek oradaki meşhur haçın yakılmasını emretmiştir. Bunun için Allah'ın gazabına uğramış ve Gürcü Kralı'nın korkusundan bütün eşyalarını orada bırakarak kaçmıştır.⁷⁴ Kaynaklara göre, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah ve Azerbaycan Atabegi İldeniz'den başka, Ahlatşah II. Sökmen, Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah ve Merâğa hâkimi (Arslan Aba) gibi bazı emîrler de bu sefere katılmışlardır.⁷⁵ İbnü'l-Esir ve Müneccimbaşı bu ordunun 50 bin kişi civarında olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁶ Müttefik kuvvetleri, Kral'ın av ve eğlence ile meşgul olduğu sırada bütün askerleri ve kuvvetleri ile Gelakuni'ye gelmişlerdir. Orada gücünü arttıran II. Sökmen Ani kapısına yaklaşmıştır. Bu sırada Ani şehri Tori reisi olarak bahsedilen birisi tarafından muhafaza ediliyordu. II. Sökmen bu sırada sadece bu şehri kuşatmakla kalmamış, çevredeki bölgelere de akın ve yağmalar yapmıştır.⁷⁷ Vardan da İldeniz'in Arslanşah'ı savaşa kıskırttıktan sonra Ani'yi kuşattığını ifade ederek bunu doğrulamaktadır.⁷⁸ Hüseyin ve Ahmed b. Mahmud, Gürcü Kralı'nın üzerlerine gelen kuvvetlerin büyüklüğünden çekinerek Sultan'a mektup yolladığını ve vergi istemekten vazgeçip, her istediğini yapacağını bildirdiğini söylerler. Bu savaşa çok sayıda askerle katılan II. Sökmen, Sultan'ın ikramlarına mazhar olmuştu. Sultan, ona *İci* (Abi) diye hitap etmekteydi. Sultan kendilerine ulaşan bu barış teklifi üzerine bir toplantı düzenlemiştir. Müttefikler arasında yapılan istişarenin neticesinde, özellikle daha önceki savaşta çok kayıp

tercümede geçen bu bilgi, Vardan'ın da benzer bir açıklama yapması sebebiyle daha doğru gözükmektedir.

⁷⁴ Vardan Arewelts'i, *Compilation of History*, s. 74; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205-206; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 399-401; Minorsky bu hadiseyi savaştan önce olmuş gibi göstermektedir. Minorsky, a.g.e., s. 93.

⁷⁵ el-Hüseyinî, *Ahbâriü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 111; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 134; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI, s. 234; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 113; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, s. 444; Gürcistan Tarihi, s. 349; *Kartlis Tskhovreba*, s. 232; Telloğlu, a.g.e., s. 88; Kayhan, a.g.m., s. 202; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 120; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 30, 110; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 126; Merçil, a.g.e., s. 240, 281; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 79; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 398; Karamanlı, a.g.m., s. 313; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Yaşa, a.g.e., s. 28; Erdem, a.g.m., s. 410; Minorsky, a.g.e., s. 93; Ergin Ayan, "Merâğa Atabegi Arslan Aba Hasbeg", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 13, 2007, s. 145; Keleş, a.g.e., s. 300.

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI, s. 234; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192.

⁷⁷ Gürcistan Tarihi, s. 350.

⁷⁸ Vardan Arewelts'i, *Compilation of History*, s.74; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 205-206.

veren II. Sökmen'in ısrarıyla sefere devam edilmesine karar verilmiştir. Buna karşın Gürcü elçisi hoş sözlerle avutularak, savaştan vazgeçmiş gibi görünmüşlerdir. Bunun ardından müttefikler hep birlikte Gürcülerin üzerine doğru hareket etmişlerdir.⁷⁹

İslam kaynakları bir meydan savaşından bahsetmektedirler. Buna göre, Atabeg İldeniz ordusunu üç kola ayırmıştı. Birinci kol kral ve askerlerini karşılamak için hazırlanmıştı. Irak askerlerinden meydana gelen ikinci kol, savaşın kızıştığı sırada düşmanı manevi olarak çökertmek için ihtiyat amacıyla bekletiliyordu. İldeniz'in yer aldığı üçüncü kol ise savaşı iyi bilen köleler ve kendi has adamlarından meydana geliyordu. Gürcü Kralı ise ordusunu sağ kol, sol kol ve merkez olmak üzere üç kısma ayırmıştı. Hazırlıklarını tamamlayıp birbirine yaklaşan iki ordu 1163 yılında şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. Sultanın düşmanın gözünü korkutmak için sakladığı ikinci kolun, gece karanlığında tekbirler getirerek düşmanın üzerine saldırmasıyla, Gürcü kuvvetlerinin safları bozulmuş ve ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Müslüman askerlerin çokluğunu ve sürekli destek geldiğini gören Gürcü Kralı kaçmak zorunda kalmıştır.⁸⁰ İbnü'l-Ezrak'a göre bu savaş, Zerârî (Kerkerî) Kalesi önünde meydana gelmiş ve galip gelen Müslümanlar kaleye girmişlerdir.⁸¹ İbnü'l-Esir bu yenilginin nedeni olarak, Müslüman olan bir Gürcü'nün, İldeniz ile anlaşarak, ondan aldığı askerlerle, Müslümanlar ile Gürcülerin savaştıkları sırada Gürcülere arkadan saldırmasını göstermektedir.⁸² Mhitar Koş da buna benzer bir bilgi vermektedir. Ona göre Giorgi'nin komutanı Smbat'ın oğlu Ivane, Müslümanlardan rüşvet alarak, Gürcülerin durumunu gizlice Sultan'a ve Atabeg'e bildirmiştir.⁸³ *Gürcü Vakayinamesi* ise herhangi bir meydana savaşından bahsetmeksizin Gürcülerin ani bir saldırıya uğradığını ileri sürmektedir. Buna göre elçileri vasıtasıyla Gürcü askerlerinin iyi bir durumda olmadığını haber alan Müslümanlar, derhal harekete geçmişler ve baskın yapmışlardır. Öyle ki Gürcü Kralı ancak silahlanmaya ve atına binebilmeye fırsat bulabilmişti. Düşmana karşı koyamayacağını anlayan ve zor durumda kalan Gürcüler geri çekilmişlerdir.⁸⁴ Gürcü kaynağının baskın olarak bahsettiği olay, yukarıda İbnü'l-Ezrak'ın bahsettiğini söylediğimiz müttefiklerin ikinci kolunun

⁷⁹ el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 112; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 113-114.

⁸⁰ el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 113; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 114-115; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s. 234; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, s. 444; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 79-80;

⁸¹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 134.

⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s. 235.

⁸³ Mhitar Koş, *Alban Salnamesi*, s. 344.

⁸⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 350-351; *Kartlis Tskhovreba*, s. 233.

ani saldırısı ya da İbnü'l-Esir'in söylediği, Müslüman bir Gürcü idaresindeki kuvvetlerin Gürcülere arkadan saldırısı hadisesi olabilir. Bazı kaynaklar savaşın bir ay kadar sürdüğünü ifade etmektedirler.⁸⁵ Bu muhtemelen ordunun Gürcü topraklarına girdiği tarihten, savaşın meydana geldiği döneme kadar geçen süre olmalıdır. Müslümanlar savaşın adından yaklaşık 10 bin kişiyi öldürmüşlerdir.⁸⁶ Ahmed b. Mahmud'a göre ise ölenlerin sayısı 12 bin kişidir.⁸⁷ Bundan başka çok sayıda ganimet ele geçirilmiştir. Bu ganimetlerin en önemli kısmını, ordugâhu ele geçirilen Gürcü Kralı'nın hazineleri ve eşyaları oluşturuyordu. Bunlar savaşa katılan müttefikler arasında paylaştırılmıştır. Mağlup olan Gürcü Kralı III. Giorgi ise canını ancak sık ağaçlarla kaplı ormanlara kaçarak kurtarabilmişti. Müslümanlar onları üç gün boyunca takip etmişlerdir.⁸⁸

Kazandıkları bu zaferin ardından Ahlat'a geri dönen II. Sökmen, burada muhteşem bir merasimle karşılanmıştır. Bu zaferin şerefine şehirde büyük şenlikler yapılmış ve 300 sığır kesilerek fakirlere dağıtılmıştır. Ahlat Şahu'nun yanında getirdiği ganimetlerin birinci yükünü altın ve gümüş kaplar; ikinci yükünü altın ile gümüşten yapılmış ve farklı türde mücevherlerle süslenmiş olan haçlar ile paha biçilemeyen mücevherlerle işlenip, altın yıldızlarla tasvir edilmiş İncillerin bulunduğu kralın kilisesi; üçüncü yükünü ise III. Giorgi'nin hazinesine ait ganimetler oluşturuyordu. Söylenene göre bunların miktarı, daha önce kaybedilen mallardan çok daha fazladır. Diğer hükümdarların payına düşen ganimetler de göz önünde bulundurulduğunda, bu savaş neticesinde elde edilen ganimetlerin ve zaferin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.⁸⁹

Bu savaşın ardından Ani'nin Gürcülerin elinden çıktığını görüyoruz. Vardan, şehrin uzun bir kuşatmanın ardından, daha fazla direnemeyen Gürcü Kralı tarafından Sultan'a teslim edildiğini söylemektedir.⁹⁰ *Gürcü Vakayinamesi* de Kral'ın Ani'yi vassalı haline gelen eski hâkimlerinin akrabalarına iade ettiğini ileri sürerek⁹¹ Ani'nin elden çıktığını teyit etmektedir. Buna karşın daha sonra Ani şehri bir kez daha Gürcülerin saldırısına maruz kalmıştır. Anili Samuel, Gürcü Kralı'nın

⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI, s.234; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192.

⁸⁶ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 113.

⁸⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 115.

⁸⁸ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.113-114; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, s. 115; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 134; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, s. 192; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI, s. 234-235; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, s. 444; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 30; Keleş, a.g.e., s. 302; Minorsky, a.g.e., s. 93; Metreveli, *The Golden Age*, s. 118;

⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 134-135; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 31-32, 111; Erdem, a.g.m., s. 410; Minorsky, a.g.e., s. 93-94.

⁹⁰ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 206.

⁹¹ *Gürcistan Tarihi*, s.352; *Kartlis Tskhovreba*, s. 233-234.

13 Haziran 1164 yılında Ani'yi ele geçirdiğini ve 23 bin kişiyi esir ettiğini ifade etmektedir.⁹² İbnü'l-Ezrak da 1164 yılı Mart-Nisan ayında, Gürcülerin Ani'ye saldırarak şehri soyduklarını, ancak Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz'in şehre gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldıklarını söylemektedir. Gürcülerin ayrılmasının ardından şehri terk edenler geri dönmüşlerdir. İldeniz bir süre orada kaldıktan sonra, Gence'ye saldıran Gürcülere karşı koymak için oraya doğru harekete geçmiştir. İbnü'l-Esir'in 1165 yılı olaylarını anlatırken söylediği "Gürcüler büyük bir kitleyle Buldân üzerine baskın düzenlediler, hatta Gence'ye kadar vardılar" şeklindeki bilgi, her ne kadar tarihi tutmasa da bu olaya işaret ediyor olmalı. İbnü'l-Ezrak'a göre, Sürmeli Beyi Emîr İbrahim, İldeniz'in Gence'ye gittiği sırada Gürcüleri mağlup ederek çok sayıda kişiyi öldürmüş ve esir almıştır. İldeniz bu senenin sonunda Fahreddin Şeddâd'ın kardeşi Şehinşah'ı (1164-1174), Ani'ye idareci olarak atamıştır.⁹³ Bundan sonra uzun bir süre bu bölgeye yönelik ciddi bir sefer gerçekleştirilmediğini görmekteyiz.

İldeniz'in, Sultan Arslanşah'a karşı olan Huzistan Avşarları ve Tebriz-Meraga Emîri'yle savaşmak üzere ülkesinden ayrılmasını fırsat bilen Gürcüler,⁹⁴ 1174 yılı Ekim ayında bir kez daha Ani'ye saldırmış ve içerideki Ermenilerin yardımıyla burayı zapt etmişlerdir. Ani'yi ele geçirdikten sonra şehrin hâkimi Şehinşah'ı kendileri ile birlikte Tiflis'e götüren Gürcüler, böylece Ani Şeddâdilerine son vermişlerdir.⁹⁵ Böylece Ani şehri on sene sonra tekrardan Gürcülerin kontrolü altına girmiştir.⁹⁶

Ani'nin tekrardan Gürcülerin eline düşmesi üzerine Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz derhal harekete geçmiştir. İki taraf arasında meydana gelen mücadeleler neticesinde İldeniz'in ordusu mağlup olmuş ve çok sayıda kayıp

⁹² Samouel D'Ani, *Tables Chronologiques*, s. 465.

⁹³ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîhi*, XI, s. 262; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111; Bünyadov, a.g.e., s. 78; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 120; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 26; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 401.

⁹⁴ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 127; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 402.

⁹⁵ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 208; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 168-169; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 418; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 127; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 81; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 402; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111; Bünyadov, a.g.e., s. 79; Sümer, a.g.e., s. 103; Ersan, a.g.e., s. 93; Kayhan, a.g.m., s. 205; Bezer, "Şeddadiler", s. 410; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 26; Rayfield, a.g.e., s. 103; Minorsky, a.g.e., s. 96; Keleş, a.g.e., s. 304-305. Süryani Mihail, Gürcülerin Ani'yi 1175'te ele geçirdiklerini ifade etmektedir. Bkz. *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, s. 198. Ani Şeddâdîleri ile Şehinşah'ın bundan sonraki durumuna ilişkin farklı görüşler vardır. Detaylı bilgi ve kıyas için Bkz. Keleş, a.g.e., s. 307-308; Bünyadov, a.g.e., s. 80.

⁹⁶ Kayhan, a.g.m., s. 205.

vermiştir. Bunun üzerine İldeniz yeni bir ordu toplayarak Gürcülerin üzerine yürümüştür. İki taraf Duvin Ovası'nda karşı karşıya gelmelerine rağmen, taraflar arasında bir savaş meydana gelmemiş ve Gürcüler geri çekilmişlerdir.⁹⁷ Bunun ardından Nahçıvan'a giden Atabeg İldeniz, Gürcülere karşı bir ordu kurmaya karar vermiş ve Ahlatşah II. Sökmen başta olmak üzere diğer pek çok emîre yardıma gelmeleri için haber göndermiştir.⁹⁸ Gürcü Kralı'nın gerçekleştirdiği bazı faaliyetlerden dolayı Sultan Arslanşah'ın annesi 1174 yılı sonlarında Hemedan'a giderek oğlunu Gürcülere karşı bir sefere teşvik etmişti.⁹⁹ Minorsky bunun sebebinin Duvin ve çevresinde yaşanan başarısızlık olabileceğini söylemektedir.¹⁰⁰ Bunun üzerine Sultan, havalar ısınınca Azerbaycan'a doğru hareket etmiştir. Kurban Bayramı'nı Nahçıvan'da geçiren Sultan, Pârs-î Bâzâr otlığına giderek kendisine bağlı adamları ile birleşmiştir. Ancak Sultan orada hastalanmıştır. Sultan'ın hastalığının bir türlü iyileşmemesi üzerine, ordu yoluna devam etmiştir. Sultan ise ilk olarak Kiliya Kalesi'ne daha sonra Duvin'e gitmiştir. Sultan hastalığından dolayı sefere devam edememiştir. Bu sırada orduda baş gösteren veba sebebiyle çok sayıda asker ölmüştür.¹⁰¹ İldeniz; Ahlat hâkimi II. Sökmen, Diyarbekir orduları, Azerbaycan ve Hemedan askerleri ile oğlu Cihan Pehlivan'la birlikte Gürcülerin üzerine doğru hareket etmiştir. Bu ordunun öncü kuvvetlerini Begdilli Türkmenleri¹⁰² oluşturuyorlardı. Müttefikler Lori ve Dmanisi'yi (Borçalı Çayı'nın Kür Nehri'ne karıştığı yerdeki Akça-Kale) geçtikten sonra, 1175 yılı Ağustos'unda Ahılkelek (Akhalkalaki) ile Tirialeti arasındaki Akşehir'e gelmişlerdir. Buralarda yağma yapan ve çok sayıda esir ele geçiren müttefikler, daha sonra geri dönmüşlerdir. Çünkü Gürcü Kralı III. Giorgi üzerine gelen bu ordunun karşısına çıkmaya cesaret edememiş, ormanlara kaçarak hayatını kurtarabilmişti. Sultan bir müddet Duvin'de kaldıktan sonra Nahçıvan'a gitmiştir.¹⁰³ Râvendî'ye göre Sultan, Nahçıvan'da 50 gün kalmış ve II. Sökmen ile

⁹⁷ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 173; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 112; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 120; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 486; Keleş, a.g.e., s. 305; Minorsky, a.g.e., s. 96-97.

⁹⁸ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 173.

⁹⁹ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, s. 284.

¹⁰⁰ Minorsky, a.g.e., s. 99.

¹⁰¹ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, s. 284-285.

¹⁰² Faruk Sümer kaynakları sözünün Begdilli kelimesine uygun düşmediğini söyleyerek, bunları sadece Türkmenler olarak ifade etmektedir. Bkz. Sümer, a.g.e., s. 103.

¹⁰³ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 181; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, s. 285; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 208; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 112; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 120; Sümer, a.g.e., s. 103; Tellioglu, a.g.e., s. 89; Bünyadov, a.g.e., s. 79-80; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 128; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 404-405; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 81-

diğer emîrlere hilatler giydirmiştir.¹⁰⁴ Bundan bahsetmeyen İbnü'l-Ezrak ise 28 Eylül 1175'te II. Sökmen ile Diyarbekir ordularının Ahlat'a geri döndüklerini ve şehirde görkemli bir törenle karşılandıklarını söylemektedir. Ona göre şehirde üç gün boyunca zafer şenlikleri yapılmıştır.¹⁰⁵

Vardan bu olayları İslam kaynaklarından farklı bir şekilde ele almakta ve hadiseleri Ani çevresinde gerçekleşmiş gibi anlatarak şöyle demektedir “*Türkistan’dakiler bu vak’aları (Ani’nin zaptı) işiterek hep toplandılar ve Sultan tesmiye olunan Alp Aslan’ı (Arslanşah) beraber alarak Ani’ye geldiler ve Şirak’ı harap ettiler. Ivane, şehri Türklere vermek istedi fakat muvaffak olamadı, çünkü şehir ahali bundan haberdar olarak ona göre tedbir aldılar.*”¹⁰⁶ Nevzat Keleş bu ifadeyi, İldeniz ile II. Sökmen’in, Gürcistan seferi dönüşünde Ani’yi kuşattıkları, ancak Sultan’ın rahatsızlığından dolayı kısa bir süre sonra bu muhasarayı kaldırmış olabilecekleri şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰⁷ Bazı tarihçiler bu seferin ardından Gürcülerin 21 Ağustos 1175'te Ani’yi kaybettiklerini ve Şehinşah’ı serbest bırakmak zorunda kaldıklarını ifade etseler de¹⁰⁸ Nevzat Keleş’in de söylediği¹⁰⁹ gibi, Ani’nin durumunda bir değişiklik meydana geldiğine dair herhangi bir kesin kayıt yoktur.

1175 yılından Kraliçe Tamara’nın (1184-1213) tahta geçtiği 1184 yılına kadar, Gürcüler ile Ahlatşahlar arasında ciddi bir münasebet göze çarpmamaktadır. Herhalde bunda 1174 yılından itibaren Gürcistan’da Orbelian ailesinin başını çektiği soyluların çıkarttığı iç karışıklıkların etkisi olsa gerek. Bu isyanı bastırmayı başaran Gürcü Kralı daha sonra ülkede ve orduda bazı düzenlemelere girişmişti.¹¹⁰ Bu sırada Ahlatşahlar ise Selahaddin-i Eyyûbî (1169-1193) tarafından kurulup, Fırat ve Dicle vadilerine yayılmaya gayret eden Eyyûbilere yönlerini çevirmiş durumdaydılar.¹¹¹ 1184 yılına gelindiğinde Gürcü Krallığı’nda bir taht değişikliği meydana gelmiştir. Uzun zamandır babasıyla birlikte ülkeyi idare eden Kraliçe

82; Ersan, a.g.e., s. 93; Merçil, a.g.e., s. 240; Yaşa, “Ahlatşahlar”, s. 486; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 479; Gülay Öğün Bezer, “İldeniz, Şemseddin”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 81-82; Sümer, “Arslanşah b. Tuğrul”, s. 406; Sümer, “Ahlatşahlar”, s. 26; Kayhan, a.g.m., s. 206; Bezer, “Şeddadiler”, s. 410; Yınanç, “Arslan-Şah”, s. 614; Minorsky, a.g.e., s. 97-98.

¹⁰⁴ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, s. 285.

¹⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 181; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 112; Sümer, a.g.e., s. 103; Merçil, a.g.e., s. 240; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 479; Minorsky, a.g.e., s. 98; Erdem, a.g.m., s. 410.

¹⁰⁶ Müverrih Vardan, “Türk Fütühatı Tarihi”, s. 208.

¹⁰⁷ Keleş, a.g.e., s. 306-307.

¹⁰⁸ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 128; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 81-82.

¹⁰⁹ Keleş, a.g.e., s. 307.

¹¹⁰ Telliöğlü, a.g.e., s. 90-91.

¹¹¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 113.

Tamara, babası III. Giorgi'nin ölümünün ardından tek başına Gürcü hükümdarı olmuştur.¹¹²

Hayatının geri kalan kısmını Fırat ve Dicle vadilerine yayılmaya çalışan Eyyûbîlere karşı mücadele ederek geçiren II. Sökmen, 1185 yılı Temmuz ayında, yaklaşık 80 yaşlarında hayatını kaybetmiştir.¹¹³ O cesur, dirayetli, akıllı, şefkatli, güzel ahlaklı ve ileri görüşlü bir hükümdar olarak tarif edilmektedir. Halk ve çevre hükümdarlar onu sever ve saygı gösterirlerdi. Cesareti ve Gürcülere karşı gerçekleştirdiği cihat faaliyetleri halkın gönlünde taht kurmasına yol açmıştır. Ahlat en parlak devrini onun devrinde yaşamıştı.¹¹⁴ Anadolu'nun doğusunun Gürcülere karşı savunulmasında çok önemli bir rol oynamış ve onların Aras Nehri'ni geçmelerine imkân tanımamıştır. Ahlat bu dönemde oldukça mamur hale gelirken, halkı da yüksek bir refah seviyesine ulaşmıştı.¹¹⁵ Böylece 1156'da başlayıp yaklaşık yirmi yıl kadar devam eden ve Doğu Anadolu ile Azerbaycan'da yoğunlaşan Türk-Gürcü mücadeleleri, Gürcülerin bölgeden çekilmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu uzun zamandan beri kazanılan en önemli başarılarından birisidir.¹¹⁶ II. Sökmen'in ölümünü, ilerleyen süreçte olayların merkezinin Ani ve çevresinden Ahlat ve çevresine kaymasına yol açacaktır. II. Sökmen'in hayatını kaybetmesinden, el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in 1198'de başa geçişine kadar geçen süre içerisinde, Ahlatşahlar ile Gürcüler arasında ciddi bir temas görülmemektedir. İleride de göreceğimiz üzere Ahlatşahlar bu dönemde genellikle iç çekişmelerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

IV. II. Sökmen Sonrası Ahlatşah-Gürcü Münasebetleri

II. Sökmen'in vefatının ardından Ahlatşahlar eski güçlerini kaybetmeye ve gerilemeye başlamışlardır. Ahlat şehrinin zenginliği, çevre hükümdarların buraya göz dikmesine neden olmuştur. Bunlar içerisinde Selahaddin-i Eyyûbî, yeğeni Takiyyüddin Ömer, İldeniz'den sonra başa geçen oğlu Cihan Pehlivan, Eyyûbî

¹¹² Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 211; *Gürcistan Tarihi*, s. 360; *Kartlis Tskhovreba*, s. 239; Telloğlu, a.g.e., s. 92; Berdzenişvili-Canaşia, a.g.e., s. 149; Metreveli, *Georgia*, s. 40; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 131; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 82; Rayfield, a.g.e., s. 107.

¹¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s. 406; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 211; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 436; *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, trans. Mac Guckin de Slane, III, Paris 1871, s. 360; Sümer, a.g.e., s. 105; Erdem, a.g.m., s. 411; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 115.

¹¹⁴ Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 121.

¹¹⁵ Sümer, a.g.e., s. 105.

¹¹⁶ Telloğlu, a.g.e., s. 90.

Meliki Mevdûd b. Âdil ve Muğiseddin Tuğrulşah gibi kişiler vardı. II. Sökmen'in hayatını kaybetmesi onların iştahını daha da kabartmıştı.¹¹⁷ Bu listeye Gürcülere "altın çağı" nı yaşatan Kraliçe Tamara'yı da eklemek gerekir.

II. Sökmen'in oğlu olmadığı için, onun ardından yeni Ahlat şahı, memlûk kökenli emîrlere Seyfeddin Begtemür (1185-1193) olmuştur. Bu dönem, Ahlat'ı ele geçirmeye çalışan çevre devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermekle geçmiştir. Seyfeddin Begtemür tahta geçtikten sonra Doğu Anadolu'ya yayılmak isteyen Selahaddin-i Eyyûbî ile Azerbaycan-Hemedan hâkimi Atabeg Cihan Pehlivan Muhammed (1175-1186) arasında kalmış ve Ahlat'ı ele geçirmek amacıyla ordu gönderen bu iki hükümdara karşı izlediği denge politikası sayesinde tahtta kalmayı başarmıştır. Sonunda Atabeg Pehlivan'ın himayesine girmeyi kabul eden Seyfeddin Begtemür, birkaç yıl boyunca devam eden bu mücadeleler sırasında Meyyâfârikîn ve Hani gibi yerleri kaybetse de 1193 yılında Selahaddin-i Eyyûbî'nin hayatını kaybetmesiyle kurtulmuş ve kısa süreliğine de olsa rahat bir nefes almıştır. Seyfeddin Begtemür'ün ömrü de çok uzun süreli olmamış ve 1193 yılında Meyyâfârikîn'i kurtarmak için sefer hazırlığı yaptığı sırada hayatını kaybetmiştir.¹¹⁸ İbn Vâsıl onun Bâtiniler tarafından öldürüldüğünü ileri sürse de¹¹⁹, İbnü'l-Esir ve Ebu'l-Ferec damadı Aksungur Hezâr-Dînârî (1193-1198) tarafından öldürüldüğünü söylemektedirler.¹²⁰ Ancak Osman Turan'ın da ifade ettiği gibi genel kabul ikinci ihtimalin daha doğru olduğu şeklindedir.¹²¹ Bu dönemde yoğun olarak Eyyûbî tehlikesi ile uğraşan Seyfeddin Begtemür'ün Gürcüler ile askerî bir teması görülmemektedir.

Seyfeddin Begtemür'ün hayatını kaybetmesinin ardından ülkeye II. Sökmen'in kölelerinden bir diğeri olan Aksungur Hezâr-Dînârî hâkim olmuştur. II. Sökmen

¹¹⁷ Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 121.

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI, s. 406-408; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, XII, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydın, İstanbul 1987, s. 63, 93; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 435-436, 465; Ebi'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-beşer*, II, Beyrut 1997/1417, s. 172; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 220-221; *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, s.3 60; Sümer, a.g.e., s. 106-110; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 116-118; Özeydın (a), "Ahlatşahlar", s. 122-123; Merçil, a.g.e., s. 241; Bünyadov, a.g.e., s. 97-98; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 487; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 481-484; Yaşa, a.g.e., s. 29; Sümer, "Ahlatşahlar", s. 27; İbrahim Artuk, "Ahlat Emiri Bektimur'un Sikkesi", *Tarih Dergisi*, I, 2, İstanbul 1950, s. 387-388; Özeydın (b), "Ahlatşahlar", s. 200-201; Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul 2007, s. 81; Erdem, a.g.m., s. 411.

¹¹⁹ Hülya Çakıroğlu, *Müffericü'l Kürûb'a Göre Selâhaddin Eyyûbî Sonrası ve el-Melikü'l Âdil Dönemi (h. 590-615 / m. 1194-1218)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, s. 44, 115.

¹²⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 93; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 465.

¹²¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118.

tarafından bin dinara alındığından “Hezâr-Dînârî” olarak anılan Aksungur, Seyfeddin Begtemür’ün kızıyla izdivaç etmiş ve devlet içerisinde yüksek bir mevkii sahibi olmuştu. Ancak Aksungur uzun süre tahtta kalmamış ve 1198’de ölmüştür.¹²² Ebu’l-Ferec onun ölümü tarihi olarak 1206’yı göstermektedir.¹²³ Bu dönemde Aksungur Hezâr-Dînârî ile Erzurum Meliki Tuğrulşah’ın birleşerek Gürcüleri yenilgiye uğrattıklarını ve büyük miktarda ganimet elde ettiklerini söyleyenler olsa da¹²⁴ Ali Öngül’ün de ifade ettiği gibi¹²⁵ bu hadise daha sonraki bir dönemde meydana gelmiştir.

V. el-Melikü’l-Mansûr Muhammed Devri Ahlatşah-Gürcü Münasebetleri

Aksungur Hezâr-Dînârî’nin ölümünden sonra Ahlatşahlar Devleti’nin başına Kutluğ adlı Sasunlu bir Ermeni geçmiş, ancak hükümdarlığını kabul etmeyen halkın kendisine karşı isyan etmesi nedeniyle sadece yedi gün tahtta kalabilmişti.¹²⁶ Kutluğ’un öldürülmesinin ardından Ahlatşahlar Devleti’nin başına Aksungur Hezâr-Dînârî tarafından Muş yöresindeki bir kalede hapsedilmiş olan Seyfeddin Begtemür’ün oğlu Muhammed (1198-1207) geçirilmiştir. “el-Melikü’l-Mansûr” unvanını alan Muhammed’in bu sırada yaşı küçüktü. Bundan dolayı devlet işlerini onun adına Kıpçak asıllı bir memlûk emîr olan Şücâüddin Kutluğ idare ediyordu. Ancak el-Melikü’l-Mansûr Muhammed delikanlılık çağına ulaşınca ilk olarak kendisi adına devlet işlerini idare eden atabeyi Şücâüddin Kutluğ’u hapsedirmiş, daha sonra da onu öldürtmüştür.¹²⁷

Bu dönem Ahlatşahlar ile Gürcülerin bir kez daha yoğun bir şekilde temasa geçtikleri bir devirdir. el-Melikü’l-Mansûr Muhammed’in yaşının küçük ve

¹²² İbnü’l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi’t-Târîh*, XII, s. 93; Ebi’l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri’l-beşer*, s. 183; Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, II, s. 465; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, II, s. 222; Özaydın (a), “Ahlatşahlar”, s. 123; Sümer, a.g.e., s. 110-111; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 485; Yaşa, “Ahlatşahlar”, s. 487; Sümer, “Ahlatşâhlar”, s. 27.

¹²³ Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, II, s. 488-489.

¹²⁴ Özaydın (a), “Ahlatşahlar”, s. 123; Özaydın (b), “Ahlatşâhlar”, s. 202.

¹²⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, II, s. 222d.

¹²⁶ Ebi’l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri’l-beşer*, s. 183; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, II, s. 225-226; Merçil, a.g.e., s. 241; Sümer, a.g.e., s. 111; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118; Yaşa, “Ahlatşahlar”, s. 487; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 485; Yaşa, a.g.e., s. 29; Sümer, “Ahlatşâhlar”, s. 27. Müneccimbaşı, Hezâr Dînârî’den sonra Şücâüddin Kutluğ’un tahta geçtiğini ve Seyfeddin Bektimur’un küçük yaştaki oğlunu saltanatına ortak yaptığını ifade etmektedir. Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, II, s. 223.

¹²⁷ Ebi’l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri’l-beşer*, s. 183; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, II, s. 223; Merçil, a.g.e., s. 241; Sümer, a.g.e., s. 111; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118; Özaydın (a), “Ahlatşahlar”, s. 124; Yaşa, “Ahlatşahlar”, s. 487; Sümer, “Ahlat Şehri”, s. 485; Özaydın (b), “Ahlatşâhlar”, s. 202; Sümer, “Ahlatşâhlar”, s. 27; Erdem, a.g.m., s. 412.

tecrübesiz olmasından,¹²⁸ Kızıl Arslan'ın (1186-1191) ölümünün ardından Azerbaycan Atabegliği'nin zayıflayarak parçalanmasından ve onun yerine geçen Ebû Bekir'in acizliğinden¹²⁹ faydalanan Gürcüler, 1204-1205 yılında ilk olarak Azerbaycan'a, daha sonra da Ahlat şehrine baskınlar düzenlemişlerdir. Malazgirt'e kadar giden Gürcü kuvvetlerine karşı koyabilen olmamıştır. Gürcüler bunun ardından aynı sene içerisinde bir kez daha Ahlat'ı yağmalayıp Erçiş'e varmışlar ve pek çok ganimet ile esir ele geçirmişlerdir. Gürcü kuvvetleri bunun ardından Ahlat'a bağlı Hısnu't-Tîn'e (Toprak Kale) doğru hareket etmişlerdir. el-Melikü'l-Mansûr Muhammed üst üste gelen bu başarısızlıklar ve Gürcülerin oldukça ilerlemeleri üzerine, askerleri ile birlikte Selçukluların Erzurum Meliki Tuğrulşah'ın yanına giderek, kendisine yardım etmesini istemiştir. 1202'de Micingerd'de¹³⁰ alınan yenilginin intikamını almak isteyen Tuğrulşah'tan yardım alan el-Melikü'l-Mansûr Muhammed, Gürcüleri mağlup etmeyi başarmıştır. Türkler bu savaşın ardından pek çok esir ve ganimet ele geçirmişlerdir. Yenilgiye uğrayan Gürcüler ise büyük miktarda asker kaybına uğramışlardır. Bunların arasında Gürcü başkomutanı Zakaria¹³¹ da vardı. Ancak bu yenilgi Gürcülerde sanıldığı kadar büyük bir zarar bırakmamıştır.¹³²

Gürcüler bu yenilgiye rağmen ertesi sene 1206'de bir kez daha Ahlat üzerine seferler düzenleyerek yağma yapmışlar ve pek çok esir ile ganimet almışlardır. Bütün bu olaylar olurken hiçbir kuvvet Gürcülere karşı koyamamıştır. el-Melikü'l-Mansûr Muhammed bu sırada yaşı küçük olduğundan ordu üzerinde etkili

¹²⁸ Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124.

¹²⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118; Sümer, a.g.e., s. 112; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 141; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 486.

¹³⁰ Detaylı bilgi için Bkz. Nebi Gümüüş, "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/6, 2006, s. 199-219.

¹³¹ Ermeni tarihçi Vardan, esir düşen kişinin Zakaria değil, Ivane olduğunu ve kızını Melikü'l-Eşref'e vererek kurtulabildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 218; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 119.

¹³² İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s. 172; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 487; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 222; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIII, s. 130; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 119; Sümer, a.g.e., s. 112; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 141; Bünyadov, a.g.e., s. 133; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2013, s. 283; Telloğlu, a.g.e. s. 103; Bedirhan, a.g.e., s. 205; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 415; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, İstanbul 2015, s. 29-30; Gümüüş, a.g.m., s. 214; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 27; Faruk Sümer, "Tuğrul Şah", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 347; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 487; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 486; Özaydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 202; Rayfield, a.g.e., s. 114; Erdem, a.g.m., s. 412. Müneccimbaşı bu olayı Hezâr-Dînâri devrinde olmuş gibi aktarmaktadır (Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 222). Ancak bu hadise Şücâüddin Kutluğ ve el-Melikü'l-Mansûr Muhammed devrinde meydana gelmiştir.

olamıyor ve emirlerini dinletemiyordu. Bundan dolayı çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalan Ahlat halkı, birbirlerini savaşa teşvik etmeye başlamıştı. Onlar ülkelerini korumak amacıyla Müslüman askerler ile çok sayıda gönüllüden oluşan bir ordu meydana getirmişlerdir. Büyük bir korku içerisinde Gürcülere doğru harekete geçen bu ordu, bir sūfinin rüyasında Şeyh Muhammed el-Bustî'nin kendilerine yardıma geldiğini gördüğünü söylemesiyle cesaret kazanmış ve bir vadide sıkıştırdıkları Gürcü kuvvetlerini mağlup etmiştir. Bu savaş sırasında Ahlat halkı çok sayıda Gürcü askerini öldürdüğü gibi, pek çok da esir ele geçirmiştir.¹³³

Gürcülerin Hısnu't-Tîn'de uğradıkları yenilginin ardından toparlanarak, bir sene sonra tekrardan Ahlat üzerine sefere çıkmaları, onların Anadolu'nun doğusunu ele geçirme konusundaki azimlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gürcülerin bu azmi, ilerleyen yıllarda iki taraf arasındaki mücadelelerin merkezini Ahlat ve çevresine kaymasına yol açacaktır.¹³⁴

VI. Ahlatşahların Yıkılışı ve Şehrin Eyyübî Hâkimiyetine Girişi Sürecindeki İlişkiler

el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in içkiye ve eğlenceye dalarak devlet işleriyle meşgul olmadığı yönündeki şayia halk nezdinde itibarının zedelenmesine neden olmuştu. Halk ve askerler tarafından oldukça sevilen atabeyi Şücâüddin Kutluğ'u öldürtmesi ise adeta bardağı taşıran son damlaydı. Bu durum onun tutuklanmasına ve askerlerin 1206 yılında şehri teslim etmek üzere Mardin Artuklu Hükümdarı Kutbüddin İlgazi'nin oğlu Nâsireddin Artuk Arslan'ı (1200-1239) şehre davet etmelerine sebebiyet vermişti.¹³⁵ Bu sırada II. Sökmen'in memlûklerinden bir diğeri İzzeddin Balaban (1206-1207) da Ahlat şehrini hâkimiyeti altına almak amacındaydı. Hedefini gerçekleştirebilmek için ortaya çıkan bu karışıklıkları fırsat bilen İzzeddin Balaban, Muhammed'e karşı isyan ederek Malazgirt'i ele geçirmiş, daha sonra Ahlat'ı kuşatmıştı. Bu sırada Artuk Arslan da şehir halkının daveti üzerine şehri almak için az bir kuvvetle Ahlat'a gelmişti. Bunun üzerine Artuk Arslan'a bir mektup yollayarak onu kandıran ve bölgeden uzaklaşmasını sağlayan İzzeddin Balaban, ona daha sonra gönderdiği

¹³³ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 200; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 488; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 119; Merçil, a.g.e., s. 241; Subaşı, a.g.e., s. 30; Gümüş, a.g.m., s. 214-215; Özaydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 202; Bünyadov, a.g.e., s. 133; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 487; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124; Erdem, a.g.m., s. 412.

¹³⁴ Tellioglu, a.g.e., s. 104.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 210; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 489; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 223; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 119-120; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124; Sümer, a.g.e., s. 112; Merçil, a.g.e., s. 241-242; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 487-488; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 486; Özaydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 203; Yaşa, a.g.e., s. 30.

mektupta ise ülkesine geri dönmesini istemiş, dönmediği takdirde kendisine karşı harekete geçeceğini bildirmişti. Tüm bunlar olurken, Artuk Arslan'ın Ahlat'ı ele geçirerek güçlenmesinden çekinen Eyyûbîlerin Harran Meliki el-Melikü'l-Eşref, Artuk Arslan'ın Ahlat'a gitmesini fırsat bilerek Artuklu topraklarına saldırılar düzenlemişti. Bunun üzerine Artuk Arslan, asker sayısının az olmasının da etkisiyle Ahlat'ı almaktan vazgeçmek ve ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada şehri kuşatan İzzeddin Balaban'ın ilk hücumuna başarı ile karşı koyan Ahlatlılar, İzzeddin Balaban'ın daha sonra Erçiş ile Malazgirt'ten asker toplaması ve şehirdeki bazı kişilerle anlaşması neticesinde, 1206 yılında şehri kaybetmişlerdir. Böylece Ahlat'ı hâkimiyeti altına alan İzzeddin Balaban, burada saklanmakta olan el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'i de ele geçirmiştir. Bunun ardından el-Melikü'l-Mansûr Muhammed boğularak öldürülmüş ve kaleden atılarak ölümüne kaza süsü verilmiştir.¹³⁶

Ahlatşahların içerisine düştüğü bu karışıklıklardan faydalanan Meyyâfârikîn emîri el-Melikü'l-Evhad Necmeddin Eyyûb (1200-1210), Ahlatşahlara ait birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra Ahlat'a yönelmiş, ancak 1206 yılında kendisine karşı koyan İzzeddin Balaban tarafından Meyyâfârikîn'e geri çekilmeye zorlanmıştı. Böylece İzzeddin Balaban, karşısına çıkan ilk tehlikeyi başarılı bir şekilde atlarmayı başarmıştı. Memleketine dönen Necmeddin Eyyûb aldığı bu yenilginin ardından babası Eyyûbî Hükümdarı I. Melikü'l Âdil'e (1200-1218) haber yollayarak kendisine yardım etmesini istemiştir. Necmeddin Eyyûb böylece ertesi sene 1207'de, babasından aldığı destekle Ahlat şehrini tekrardan kuşatmıştır. İzzeddin Balaban bu defa el-Melikü'l-Âdil'den destek alan Necmeddin Eyyûb'a mağlup olmuş ve Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah'a haber göndererek kendisine yardım etmesini istemiştir. Erzurum Meliki, Eyyûbîlerin kuzeye doğru ilerlemelerini kendisi için tehlikeli gördüğünden, İzzeddin Balaban'ın yardım isteğini kabul etmiş ve 1207'de Necmeddin Eyyûb'un ordularını mağlup etmiştir. Mugiseddin Tuğrulşah daha sonra Ahlat'ı ele geçirmek amacıyla ortaklık yaptığı İzzeddin Balaban'ı öldürmüştü ve 1207'de Ahlat şehrini muhasara etmiştir. Mugiseddin Tuğrulşah, bu durumdan oldukça rahatsızlık duyan Ahlat halkının kendisine karşı şiddetli bir şekilde direniş göstermesi üzerine Malazgirt'e hareket

¹³⁶ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 210-221; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 489; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 223-224, 225-226; Çakıroğlu, a.g.t., s. 115; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 124-125; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 120; Sümer, a.g.e., s. 112-113; Merçil, a.g.e., s. 242; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 488; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 486-487; Özaydın (b), "Ahlatşahlar", s. 203; Abdulhalim Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)*, İstanbul 2019, s. 255; Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler (1169-1260)*, İstanbul 2012, s. 94-95; Kaya, a.g.e., s. 82-84; Erdem, a.g.m., s. 412.

etmiştir. Burada da umduğunu bulamayan Erzurum Meliki, Necmeddin Eyyûb'un sıkıştırılmaları üzerine memleketine geri dönmüştür. Ahlat halkı, Mugiseddin Tuğrulşah'ın ülkesine dönmesi üzerine, Necmeddin Eyyûb'u Ahlat'a davet etmiş ve şehri kendisine teslim etmiştir. Eyyûbîlerin Ahlat'ı almasıyla, Ahlat çevresindeki birkaç kale dışında, Doğu Anadolu'nun neredeyse tümü Eyyûbîlerin idaresi altına girmiş oldu.¹³⁷ Böylece Eyyûbîler bir süredir ele geçirmek için büyük bir çaba gösterdikleri Ahlat'ı ele geçirmişler ve bu devlete son vermişlerdir. Ahlat'ta bu gelişmeler yaşanırken, Gürcüler 1207¹³⁸ uzun bir süredir kuşatma altında tuttıkları Kars'ı hâkimiyet altına almışlardır.¹³⁹

Sökmen hanedanına ve özgürlüğüne düşkün olan, Ahlat ile çevresine yapılan Gürcü saldırılarından usanan ve de Eyyûbîlerin kötü yönetiminden bıkan Ahlat halkı, bir türlü yabancı idaresine alışmamış ve şehri Eyyûbîlere teslim etmekten pişmanlık duymaya başlamıştı. Bundan dolayı Ahlatşah askerlerinden bazıları şehri terk ederek Van Kalesi'ne çekilmiş ve Necmeddin Eyyûb'un hükümdarlığını kabul etmemişti. Van'da kendilerine katılanlarla güçlerini arttıran bu askerler, daha sonra Erçiş'i ele geçirmişlerdir. Buna tek başına karşı koyamayan Necmeddin Eyyûb, bir kez daha babası el-Melikü'l-Âdil'e mektup yazarak ondan kendisine yardım etmesini istemiştir. el-Melikü'l-Âdil bunun üzerine diğer oğlu el-Melikü'l-Eşref'i ona yardıma göndermiştir. Bölgeye gelen el-Melikü'l-Eşref, Van Kalesi'ni sulh yoluyla teslim alarak kardeşine vermiş ve Urfa'ya geri dönmüştür. Böylece düzeni sağladığını düşünen Necmeddin Eyyûb, daha sonra Malazgirt'i hâkimiyeti altına almak için oraya hareket etmişti. Bu sırada Ahlat halkının kendisine karşı yeniden isyan ettiğini haber alan Necmeddin Eyyûb, derhal oraya geri dönmüştür. Necmeddin Eyyûb, Ahlat halkının kendi içerisinde anlaşmazlığa düşmesinden

¹³⁷ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s. 211, 228-229; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 490; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 224-225; Çakıroğlu, a.g.t., s. 115; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 120-121; Özaydın (a), "Ahlatşahlar", s. 126; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 142; Sümer, a.g.e., s. 113-114; Merçil, a.g.e., s. 242; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 415; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 488; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 487; Özaydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 204; Yaşa, a.g.e., s. 30; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 28; Sümer, "Tuğrul Şah", s. 347; Oflaz, a.g.e., s. 255-257; Şeşen, a.g.e., s. 95; Erdem, a.g.m., s. 412-413; Minorsky, a.g.e., s. 149.

¹³⁸ Gürcülerin Kars'ı ele geçirdikleri tarihe dair kaynaklarda bir ittifak yoktur. Ebû'l-Ferac ve Müverrih Vardan, Kars'ın 1206'da, İbnü'l-Esir 1206-1207'de, Müneccimbaşı 1207-1208'de, *Gürcü Vakayinamesi* ise 1207-1208 tarihinde zapt edildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 489-490; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 218; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, 12, s. 211-212; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 225; *Gürcistan Tarihi*, s. 413-414, *Kartlis Tskhovreba*, s. 301. Buna karşın 1207 tarihinin genellikle doğru olarak kabul edildiğini görmekteyiz.

¹³⁹ Telloğlu, a.g.e., s. 104; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 142; Sümer, a.g.e., s. 112; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 416; Subaşı, a.g.e., s. 30; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 486; Özaydın (b), "Ahlatşâhlar", s. 204; Şeşen, a.g.e., s.94.

faydalanarak şehre girmiş ve burada halktan çok sayıda kişiyi öldürmüştür. Böylece Ahlat halkın gücü kırılmış ve Ahlatşahlar Devleti'ni yeniden diriltme ümidi tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁴⁰

Ortaçağ'daki en önemli merkezlerinden birisi olan Ahlat'ta kurulan Ahlatşahlar Devleti, kısa süre içerisinde güçlenerek sınırlarını genişletmiş ve bölgedeki en önemli güçlerden birisi haline gelmişti. Aynı şekilde Gürcü Krallığı da IV. David'in başa geçmesinden itibaren birliğini sağlamış ve topraklarını genişletme yönünde bir politika izlemişti. Bu durum Ahlatşahlar başta olmak üzere bölgedeki Türk teşekkülleri ile Gürcülerin sık sık karşıya gelmesine neden olmuştur. Ahlatşahların da içerisinde yer aldığı çeşitli Türk teşekkülleri ile Gürcüler arasındaki mücadeleler ilk dönemlerde Ani ve çevresinde yoğunlaşmış ve Gürcülerin bu bölgelere kalıcı olarak yerleşmelerinin ve güneye doğru yayılmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. II. Sökmen idaresindeki Ahlatşahlar bu mücadeleler sırasında önemli başarılar kazanmışlardır. II. Sökmen devrinde en parlak zamanını yaşayan Ahlatşahlar, onun ölümünün ardından eski gücünü kaybetmeye başlamışlardır. Bu durum toprak kayıplarına neden olduğu gibi, iki taraf arasındaki mücadelelerin Ahlat ve çevresine kaymasına da yol açmıştır. Bu dönemde Eyyübîlerin de bu bölgede gözü olması işleri daha da karmaşık hale getirmiştir. Ahlatşah, Eyyübî ve Gürcüler arasında yaşanan bu mücadeleler neticesinde iyice zayıflayan Ahlatşahlar Devleti, 1207 yılında yıkılmıştır. Ahlatşahların tarih sahnesinden silinmesiyle Ahlatşahlar ile Gürcüler arasındaki ilişkiler sona erse de, Gürcü askerlerinin Ahlat ile civarındaki faaliyetleri bu dönemden sonra da devam etmiştir. Bundan dolayı, daha sonraki dönemlerde bölge üzerinde hâkimiyet kurabilmek için, Gürcüler ile Eyyübîlerin sık sık karşı karşıya geldiklerini görmekteyiz.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s. 229-232; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 490-491; Çakroğlu, a.g.t., s. 115-116; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 121-122; Sümer, a.g.e., s. 114; Özyayın (a), "Ahlatşahlar", s. 126; Yaşa, "Ahlatşahlar", s. 488; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 488; Özyayın (b), "Ahlatşâhlar", s. 204-205; Yaşa, a.g.e., s. 31; Sümer, "Ahlatşâhlar", s. 28; Şeşen, a.g.e., s. 95; Oflaz, a.g.e., s. 258.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- Artuk, İbrahim, "Ahlat Emiri Bektimur'un Sikkesi", *Tarih Dergisi*, I, 2, İstanbul 1950, s. 385-388.
- Ateş, Erhan, "Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/60, 2016, s. 73-96.
- Ayan, Ergin, "Merâğa Atabegi Arslan Aba Hasbeg", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 13, 2007, s. 133-146.
- Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Tarihi Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538/39=1143/44)*, haz. Ali Sevim, Ankara 2006.
- Bala, Mirza, "İl-deniz", *İA*, V/II, İstanbul t.s., s. 961-964.
- Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Ankara 2014.
- Berdzenişvili, Nikoloz -Simon Canaşıa [İvane Cavahişvili], *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 2000.
- Bezer, Gülay Ögün, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 81-82.
- Bezer, Gülay Ögün, "Şeddadiler", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 409-411.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan Atabegleri Devleti*, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2017.
- Çakıroğlu, Hülya, *Müffericü'l Kürûb'a Göre Selâhaddin Eyyübî Sonrası ve el-Melikü'l Âdil Dönemi (h. 590-615 / m. 1194-1218)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008.
- Coşkun, Derya, "XII. Yüzyıl Ortalarında Ani'de Siyasi İki İsyân; Ermeni Papazları", *Yeni Türkiye Dergisi*, 60, 2014, s. 1-8.
- Çiloğlu, Fahrettin, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993.
- Çoğ, Mehmet, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, 2015, s. 57-74.
- Ebi'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-beşer*, II, Beyrut 1997/1417.
- Erdem, İlhan, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 383-424.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.
- Ertuğrul, Ali, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, I, Ankara 2015.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara 1987.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I, Ankara 1999.
- Gümüş, Nebi, "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/6, 2006, s. 199-219.
- Gürcistan Tarihi*, Gürc. çev. M. Brosset, Türk. çev. Hrand Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003.
- Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, trans. Mac Guckin de Slane, III, Paris 1871.
- İbn Kalânîsî, *Şam Tarihne Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015.
- İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi*, XII-XIII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul t.s.

- İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
- İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, XII, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973.
- Mhitar Koş, *Alban Salnamesi*, Azb. Türkç. çev. Ziya Bünyadov, Tür. Türkç. çev. Yusuf Gedikli, İstanbul 2006.
- Karamanlı, Hüsametdin M., "Gürcistan", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 311-313.
- Kartlis Tskhovreba - A History of Georgia*, ed. Roin Metreveli, Stephen Jones, Tbilisi 2014.
- Kaya, Önder, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul 2007.
- Kayhan, Hüseyin, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, Sakarya 2017, s. 195-217.
- Keleş, Nevzat, "Şeddadiler", *Kürtler (Tarih)*, ed. Adnan Demircan, Mehmet Akbaş, İstanbul 2015, s. 157-170.
- Keleş, Nevzat, *Şeddâdiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul 2016.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Kars Tarihi*, I, İstanbul 1953.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara 1982.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S. VI. yy.) ve Son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578)*, Ankara 1992.
- Köprülü, Mehmet Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/27, Ankara 1943, s. 379-522.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 2004.
- Lordkipanidze, Mariam, *Georgia in the 11th-12th Centuries*, ed. George B. Hewitt, Tbilisi 1987.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Metreveli, Roin, *Georgia*, Nashville-Tennessee 1995.
- Metreveli, Roin, *The Golden Age -Georgia from the 11th Century to the First Quarter of the 13th Century-*, Tbilisi 2010.
- Minorsky, V., *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin: I. New Light on the Shaddadids of Ganja, II. The Shaddadids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, London 1953.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, I-II, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I Horasan- Irak, Suriye ve Kirman Selçukluları*, yay. Ali Öngül, İzmir 2000.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, İzmir 2001.
- Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, çev. Hrant D. Andreasyan, ½, İstanbul 1937.

- Oflaz, Abdulhalim, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)*, İstanbul 2019.
- Öngül, Ali, *Büyük Selçuklular*, İstanbul 2016.
- Özaydın, Abdülkerim (b), "Ahlatşahlar", *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 8, İstanbul 1989, s. 194-206.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (489-511/1105-1118)*, Ankara 1990.
- Özaydın, Abdülkerim, "Berkyaruk", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 514-516.
- Özaydın, Abdülkerim (d), "Saltuklular", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 54-56.
- Özaydın, Abdülkerim (a), "Ahlatşahlar", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 115-128.
- Özaydın Abdülkerim (c), "Saltuklular", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 89-99.
- Rayfield, Donald, *Edge of Empires A History of Georgia*, London 2012.
- Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara 1999.
- Samouel D'Ani, *Tables Chronologiques, Collection D'Historiens Arméniens*, II, fra. trans. Marie F. Brosset, S. Petersbourg 1876
- Sevim, Ali -Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- Smbat Sparapet's Chronicle*, çev. R Bedrosian, New Jersey 2005.
- Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012-2015.
- Streck, M. "Ahlat", *İA*, I, İstanbul 1978, s. 160-161.
- Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, İstanbul 2015.
- Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan (TTK kütüphanesindeki neşredilmemiş nüsha).
- Sümer, Faruk, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, L/97, Ankara 1986, s. 447-494.
- Sümer, Faruk, "Ahlatşahlar", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 24-28.
- Sümer, Faruk, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 404-406.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul Şah", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 346-347.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 2015.
- Şeşen, Ramazan, *Eyyûbîler (1169-1260)*, İstanbul 2012.
- The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, trans. Robert Bedrosian, New Jersey 2013.
- Tellioğlu, İbrahim, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2013.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2013.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2016.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.
- Vardan Arewel'ti, *Vardan Arewel'ti's Compilation of History*, trans. R. Bedrosian, New Jersey 2007.
- Yaşa, Recep, *Bitlis'te Türk İskanı (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992.

- Yaş, Recep, “Ahlatşahlar”, *Türkler*, VI, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 484-490.
- Yaş, Recep, “Doğu Anadolu’da Bir Türk Kültür Merkezi: Ahlat”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2013, s. 15-27
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Arslan-Şah”, *İA*, I, İstanbul 1978, s. 610-615.
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Bitlis”, *İA*, II, İstanbul 1979, s. 661-664.

